بەشێك لە ژیان و بەرهەمی زانای شاعیری كورد

مەلا عومەری رەنجوری شالەبەگی

● عبدالرقیب یوسف ●

دوو ساڵ لەمەوبەر بیستم مامۆستای بەڕێز مەلا عەبدولكەریمی مودەڕریس دیوانی ڕەنجووری بۆچاپ ئامادە دەكا. لەبەرئەوەی كە هێندێك زانیاریی نایاب و دەگمەنم لەبارەی ژیانی ئەم شاعیرەوەو بەدەسخەتی خۆی لە لابوو بەپێویستم زانی بەمەبەستی سوود لێ وەرگرتن بۆ مامۆستای بنێرم و لەسەر چاوەكەیی ئاگادار بكەم. بۆیە نامەیێكم بۆ ناردو، ماوەیێكیش لەوە بەدوا بە ناونیشانی تەكیەی قادرییەوە كە مامۆستا زۆر لەوێ دەبێ نامەیێكی دیكەم لەم ڕووەوە بۆ ڕەوانەكرد.

لەوچەندانەی پێشوودا، كە دیوانەكەی ڕەنجووری كەوتە بازارەوە سەرنج دەدەم نووسەري بەڕێز كاك محەمەد عەلی قەرەداخی ئامادەی كردووە. كاتێك لیێ وردبوومەوە بۆم دەركەوت نامەكانمی بەرچاو نەكەوتووە تادەستنووسە دەسخەتەكانی ڕەنجووري ببینێو، ژیانەكەیی بۆ ڕوون ببێتەوە. بۆیە لەپێشەكی دیوانەكەدا دەڵێ هیچی وا لە ژیانی شاعیر نازانێو. گلەیی لە ڕوونا كبیرانی ڕابردوومان دەكا كە ژیانی شاعیرانیان نە نووسیوەتەوەو بەسەرهاتی زوركەسی وەهامان بزربوون. ناوبەناو گەلێك كەسی تریش ئەم گلەیی‌یە دەكەن ،گلەیی ون بوونی ناوو بەرهەمی زاناو شاعیرانمان و نەزانینی ژیانیان، وەك ئەو برادەرانە تا ئێستا نەیانزانیبی سەرچاوەو برینی ئەم دەردو نەخۆشییە چییەو لە چییەوە پەیدا بووە.

نەبوونی مێژوو نووس لە كوردستاندا زۆربەی زۆری كەلەپورو مێژووی گەلەكەمانی لە نێو بردوە چونكە ئەركی مێژوو نووسانە ژیانی شاعیرو زاناو گەورە پیاوان و باسی ڕوو داوی تاڵ و شیرنی بنوسنەوەو، بیانپارێزن و بۆ نەوەكانی داهاتوویان بەجێ بهێڵن.

مێژوو وەك بەن و دەزووی تەزبێح وەهایە، كە بەن نەبوو یاپچیرا هەرزوو دەنكەكان ون دەبن و دەفەوتێن.

بائەو برادەرانە باش لەم هۆیە حاڵێ ببن و هانی یەكترو هەموو ڕووناكبیرانی كورد بدەن بۆ ڕووكردنە مێژوو ،بەتایبەت نووسینەوەی مێژووی كورد، تا وەكووچی تر وەك ئەمرۆكە لە دەوری شیعرو چیرۆكی نوێ كۆنەبنەوەو لەو لایشەوە مێژووو ڕووكانی كەلەپووری شارستانەتیمان بێ خاوەن نەمێننەوەو لە نێو نەچن. دەبێ ئەوش بزانین كە ئەوكتێبە دەستنووسانە بەخەتی مەلاو فەقێ كوردەكان نووسراون و زانستی جۆربەجۆری وەك كتێبەكانی نحو صرف ،فقه كلام، بیان، . . . هتد دەگرنەوە. بۆ ڕوون كردنەوەی هێندێك ڕووداوی مێژووی‌و ژیانی چەندین زانای كوردو بابەتی دی كەڵك بەخش و دەست دەدەن. نووسیار (كاتب)ی ئەو دەستنووسانە زۆر زانیارییان لەسەر پشت و پەراوێزو قەراخی لاپەرەكان نوسیوە كە دەبنە سەرچاوەی مێژوویی.

وأما مثل قول الكردي المذكور فليس فيه ما يشعر بذكر المروة فهو كناية تحتمل الملك

المنية هذا ما أردنا إيراده بعلم الاستعمال على جناح الارتحال برسم من هو مختتم

الامتثال محط أجنة والآمال سيدنا وسندنا مولانا الملقب بالعزالي من

جمع الوقائع والفتاوى للداني والنائي ادام الله ظلال رأفته علينا وسوق

بركاته الينا آمين والحمد لله رب العالمين جامعه محمد الفقير الحقير الذي هو

يلقبه بابن الحاج شهير سنة ست وثمانين بعد الف ومائة اللهم اغفر

لي ولمؤلفه ولسائر المسلمين اجمعين وصلى الله وسلم على سيدنا محمد و

على آله وصحبه الى يوم الدين سبحان ربك رب العزة عما يصفون وسلام على

المرسلين والحمد لله رب

العالمين

كتبه الحقير الفقير عبد الشهير بر... ابن خالد بك غفر الله لهما ولسائر

المسلمين سنة ست ومائتين بعد الف يوم الخميس وقت الضحى اثني عشر من

في شهر شعبان ... خمسة وعشرين من الأزار الرومية والله اعلم بالصواب

فشغل فتلفت بغير تفريط

لم يضمن الوكيل لانه مستعير لها

باخذ الانتفاع نفسه انوار

ولو دفعه ثوبا وقال اذا اردت

القبس فالبس فقبل القبض امانة

وبعده عارية انوار

ولو دفع متاع على دابة آخر امره بسيرها

فحمل كان صاحب المتاع مستعيرا للدابة بالقسط ...

... حتى لو كان عليها ... متاع ... حتى نصفها

ولو لم ... ولكن ... لم يحصل الاستعمال

... المتاع ... صاحب ... ولو قال ... متاعي على ...

دابتك ... حصلت ... ولو كانت ... الدابة ...

... ولو قال ... المتاع امانة والدابة غير مضمونة انوار ...

وەك پاشتر دەبینین تا رادەیێکی باش ژیانی رەنجووریمان لە رێی ئەم کۆمەڵـە (مجمـوعە) نووسینەی خۆیەوە بۆ دەردەکەوێ. هەر بەو پێیە ،ژیانی مەلا سەعیدی هیرانیشمان بەو خاڵە پرژو بڵاوانە خستە روو کە لە کتێبە دەستنووسەکانیدا تۆماری کردوون ئەم دەستنـووسـانـە بەلگـە نامـە (وثیقة)ن بۆ ژیانی ئەم زانایانەو نووسینی بەسەر هاتی ژیانیان بەم شیوەیەو لەبەرتیشکی ئەو خورە زانیاریانەدا دەبێتە نووسینێکی بەلگەنامەیی (وثائقي).

ئێستـا بیست هەزار دەستنـووسی کوردستـان کەوتـوتـە نامەخانەی مۆزەخانەی عێراقەوە لە بەغدا کە پێویستە رووناکبیران هەموویان بپشکنن و، ئەو زانیارییە بڵاوانەی لەسەر لاپەرەکانیان نووسـراونـەوە ـ وەربگـرن و بەم چەشنـە دەتـوانین کتێبـە دەستنووسەکانی کوردستان بەسەر چاوەیێکی گرنگ بۆ مێژووی کوردو کوردستان حسێب بکەین.

ئەو زانیـارییـەی کە دەمـانـەوێ لێرەدا باسی بکەین لە کۆمەڵە نووسـراوێکـدا (مجمـوعـە) هاتـووەو دوازدە کتێب و بابەتە کتێبە بەدەسخەتی رەنجووری خۆی نووسراونە وە. ئەم نووسینانە وان لە نامـەخـانـەی وەزارەتی ئەوقـاف لە بەغـداو نمـرەکـەیـان (974)ە[1]. لەم کۆمـەڵـەیـەدا رەنجـووری چوار لیستـەی مێژوویی سازکردووە، چوار لیستەکە بەم شێوەیەیە:

یەکـەمیـان لەبـارەی سوڵتانە عوسمانییەکانەوەیە دووەمیان لەسـەر والییـەکـانی بەغـدایـە لەسەر دەمی عوسمانییەکاندا ،سێیەمیان بەم ناونیشانەیە «تاریخ والیهای کردستان و غیر» ـ واتـە مێـژووی والییـەکـانی کوردستـان و هێنـدێکی تر، هەرچی لیستەی چوارەمیانە زۆربەی لە بابەت شیخەکانی عەودالان و رەنجـووریو بنـەماڵەکەیەتی. رەنجووری لەپاڵ هەرنـاوو رووداوێکـدا مێـژووەکـەیی نووسیـوەو، بەوجۆری دەردەکەوێ لە نووسینی ئەو بەسەر هات و کارەساتانەدا کە لە زەمانی ئەودا روویان داوە گەلێك ورد بووە یا لە وانەیە هێندێکیانی لە کتێبی دیکەوە وەرنەگرتبێ زۆر جار مێژووی رۆژ و مانـگ و کاتی وەك (پـێش نیـوەرۆ)و (دەمی چێشت خواردنـی) نووسیـوە. زۆربـەی جار نیشـانـە (رمـز)ی مانگـەکـانی لە باتیی ناوی تەواویـان تۆمارکردووە، هەروەك لەم گوتـارەدا لە لیستـەی سێـەم و چوارەمـدا دەیبینین. ئەو لیستـانـە لە نامـەخـانـەی وەزارەتی ئەوقافدان لە ژێر نمرەی (869/5 مجـامـع)و (974/9 مجـامیع)ولە نێوئەو کۆمەڵە دەستنـووسـەدان. هەروەهـا سێ لیستـەی تریشیـان تێـدان رەنجـووری قەرزو قۆڵـەیی خۆی لە خەڵـك و هیی ئەویش لای خەڵك و هێندێك سات وسەوداو شتی دیی تێدا نووسیوە.

مەلا عومەری رەنجووری برێك خاڵێ لە بارەی ژیانی خۆیـەوە نووسیـوە، وەك مێـژووی لە دایـك بوونی خۆیو ناوی باوك و عەشیـرەت و چەنـدانێـك لە کەس و خێـزانی خۆیو ناوی بەشێـك لەو جێگـایـانـەی لێـان دانیشتـووە یا سەفەری بۆ کردوون.

بگـرە سالێ بالـغ بوونی خۆیشی دەست نیشـان کردووە کە تا رادەیێکی دیار بەسەرهاتی ژیانی پێ دەخریتە روو. ئەگەرکتێبی تری دەستنووسی بدۆزینەوە رەنگە زۆر لایەنی دیکەی ژیانیمان ئاشکرا بۆ روون ببێتەوە. ئەمانەی خوارەوە ئەو خاڵانەن کە باسمان کردن:

1 ـ چەند جارێك لەو کۆمەڵە دەستنووسەدا ناوی خۆیو باوکی بەم شێوەیە هێناوە «عمر بن خالد بیك» ناوی «عمر رنجـوری بن خالـد» لەسـەر مۆرەکەی هەڵکەندراوە. چەند جارێکیش لە هەمـان دەستنـووسـدا ناوی خۆی بە «فقی عمر»و «ملا عمر» نووسیوە.

بەرێـز كاك محـەمـەد عەلـی قەرەداخیش لە دیـوانی رەنجـووریدا گوتـوویـە ناوی باوکی (خـالید)ەو باپیرەیشی (عومەر)ی ناو بووەو ئەو زانیارییەی لە دەمی مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەرریس وەرگرتووە. دەبێ ئەوەش بلێین کە لە وشـەی «بیـك»ەوە ئەوە دەردەکـەوێ وا رنجـووری لە خێزانێکی پایە بەرز بووە.

2 ـ رەنجووری وەك لە لیستەی چوارەمدا نووسیویە لە ساڵی (1164)ی کۆچیدا (= 1750 ـ 1751ی زایین) لە

دایك بووە كاك محەمەد عەلی قەرەداخیش هەمان مێژووی لە دایك بوونی لە لێكدانەوەی دێرە شیعرێكی شاعیرەوە بە ئەنجام هێناوە.

3 ـ رەنجووری لە خێڵی «شالەبەگی»یە هەروەك لە كۆتایی «بـاب الفـرائض» لە «تحفـەی ابن حجـر»دا لەم گوزارەیـەی خوارەوە داخستوویەتی‌یە روو.

«تمت من یدالحقیر الفقیر المحتاج الی رحمة ربه الكبیر عمرالرنجوری بن خالد بیك الشالەبكیعشیرة والشافعي مذهباً والعلوانی والأبـدالاني طریقة. غفر الله له ولأبویه ولكافة المسلمین بجاه محمد صلی الله علیه وسلم في سلخ ب 1205».

واتـە رەنجـووری نووسینی كتێبـەكـەی لە كۆتـایی مانگی (رجـب)ی سالـی (1205ی كۆچـی = 1790 ـ 1791ی زانین)دا تەواو كردووە.

رێبـازی (علواني)كـە شاعیـر ئامـاژەی بۆكردووە لقێكـە لە رێبـازی خلوەتی (الطـریقـه الخلوتیـه) شێخ حسێنی قازی لە لاپەرە (3)ی «سراج السالكینی»دا دەڵێ: عەلوانیی خلوەتی لە زەمـانی شێـخ بابـا رەسـووڵ (واتـە بابـا رەسـووڵی گورەی بەرزنجـەیی‌ەو لە سەدەی شازدەهـەم)دا واتـا زەمـانی سەیـد محـەمـەدی نۆدێی (بـاوكی شێـخ حەسـەنی گڵەزەردە) لە نێـو ساداتی بەرزنجـەو هەمـووكوردستـانـدا بلاو بووەو شێـخ بابـا رەسوولیش ئەم رێبازەی لە شێخ شەمسودین شوشیی بادینانییەوە وەرگرتووە. [2]

4 ـ نووسیـویـە «سـاڵی توبـە 1190». دوور نییـە مەبەستی رەنجووری لەوە تۆبە كردنی بوویێ لەسەر دەستی شێخ ئەحمەدی عەود الآن لەو ساڵەدا كە دەكاتە (1776 ـ 1777)ی زایین.

5 ـ ناوی برایێكی خۆی بردووە كە «فـەقێ صالـح»ەو نووسیـویـە لە سەرەتـای مانگی موحەرڕەمی ساڵی 1197 (1782 ـ 1783ی زایین)دا ژنێكی بە ناوی (شەهناز)ەوە هێنـاوەو لە رۆژی (12)ی رەبیعـولئەووەلی ساڵی (1205 «1790 ـ 1791ی زایـیـن» دا كورێـكـی بووەو ناوی «خالید» فەقێ صالح كچێكی هەبووە بەناوی «صراحی» (سوارحێ‌یەوە.

6 ـ رەنجوریو عەشیرەتەكەی «شالەبەگی» كاك محەمەد عەلی گوتـوویـە رەنجـووری لە خێڵی «زەنكەنە» یەو لەسەر بەرگی دەرەوەی دیوانەكەیش وشەی «زەنگەنە»ی خستووەتە پاڵ ناوەكەی. لە لاپەرە (7)دا دەڵێ: بەپێی شیعرەكانی كە بەزاری «گـۆران»ە بە زەنگـەنـە دادەنـدرێت بەلام كە هیچ بەڵگەیێكی پتەو لە دەستدا نەبوو، نەدەبوو. ئاوها نەترسانە ئەوەی لە سەر بەرگی دیوانەكە بنوسیبایە بەڵكە وا چاكتر بوو ئەم رایەی هەر لە پێشەكییەكەدا بهێشتبایەوە.

هەرچی ساخكردنەوەی ناوی خێڵی «شالەبەگی» شە كە بەش بە خۆی بە ناو بانـگ نییـەو لە هیـچ سەرچـاوەیێكـدا نەمدیوە، بۆی كە وتمە سەرو سۆراخكردن و پرسین.

بۆ ئەم مەبەستە دەوری دە نامەم بەملاو لادا ناردوو، لە سلێمانیو چەمچەماڵ و كەركوك و هەولێر زۆر پرسیارم لەم بارەوە كرد.

بەرێـز مێـژوو نووسی كۆیـە مامۆسـتـا تاهیـر ئەحـمـەد حەوێزی لەوە لامی نامـەكـانـمـدا سێ نامەی بۆ نووسیوم، دەڵێت: «بە (دۆڵی خەلەكان) دەڵێن (دۆڵی شالە بەگیان) كە لە دێ (بستـانـە) دوو ریـانی رانیـەو كۆیـە ـ وە درێـژ دەبێتەوە تا سەر رووباری (زێ) زنجیرە چیای (كۆسرەت) یش پێ دەڵێنێ (كۆسرەتی شالە بەگیان).

ئەمیش سنووری خۆرئاوای دەشتی بیتوێنە لە لای زێی بچـووكـە لای دوكـان ئەم زنجیـرە چیـایـە لە زنجیرە چیای سورداش جوێ دەكاتەوە حالێ حازر خێڵەكە نەماون. لە زەمـانی هێنـدێـك پیـرەمێردی كۆیەوە ئەوەم دەستگیربووە كە یەكێـك لەم شالـەبـەگیـانـە ناوی (نیهـاد بەگ) بووەو لە شەرێكدا سەركەوتنێكی باشی بۆ عوسما نییەكان بەدەست هێنـاوە. سوڵتـانـیش لە پاداشتی ئەوەدا جوگـەی دێ (كەلكان)ی لە دیوی خۆرهەڵاتی (كوسرەت) پێ

بەخشیوە.

پاشتر زانیم کە ئیستە گوندێکی بچووك وا لە ناوچەی سورداش بە ناوی شالەبەگی‌یەکانەوە بە (کانیی شالەبەگ) ناسراوە بەڵام دانیشتوانەکەی شالەبەگی نین بەڵکوو (جافە رەشکە)ن ئەم دێیە دەکەوێتە نێوان دێی (تەلان)و (کانی هەنجیر)ەوە. زانیارییەکانی مامۆستا تاهیر هومێدی دۆزینەوەی ئەم خێڵە یا هیچ نەبێ پاشماوەی ئەم خێڵەی لە لا پەیدا کردم بەتایبەت لەو ناوچانەدا کە لە زێی بچووکەوە نێزیکن سەر ئەنجام زانیم کە شالەبەگی لە ناوچەی بیتوێنێ هەن لە شێوەی کۆمەڵە خێزانێکی بڵاودا لە ناوچەی (رانیە)دا نیشتەجێن. رۆژی پێنجی نیسانی 1984 لە هەولێر (کە چووبووم بۆ دروستکردنەوەی هێندێك کەموکوڕیی روانگە ـ مرصد ـ ی ستێرناسی ـ فلکی‌ی کوردیی دێی‌گراوێ). چووم بۆ (چوارقورنە) لە دەشتی بیتوێن لەوێ چەند ماڵێکی شالەبەگی‌یەکان هەن، بە دەنگی چەند کەسێکی ئەم خێڵە برێك زانیاریم لە بارەی خۆیانەوە تۆمار کرد بە تایبەت بە دەنگی حاجی ئەحمەد رەسووڵێ مام ئاغاو کۆیخا فەتحوڵلای حەمەدی مام ئاغاکە لە بنەماڵەی سەرۆکی شالەبەگیانن..

پوختەی ئەو زانیارییانە ئەمەی خوارەوەیە:

ئێستا بە خێڵی شالەبەگی دەڵێن (شالی ئاغایی) ئەمانە لە بنچینەدا لە ناوچەی (لاجان)ی موکریانەوە بۆ بیتوێن یا راستتر بڵێین کوردستانی ئەم دیو هاتوون. بەشی (حاجی هەمزە) کە ئەمرۆکە لە لاجان دەژین لە شالەبەگی یەکانن و لە بەر ئەوەشە کە وشەی (لاجانی)و (شالی) هەر دووك بۆ ناوی کوڕ لە نێویاندا بەکار دەهێندرێن لە دێی (میرزا رۆستەم) کە گوندێکی گەورەی دەشتی بیتوێنەو ماوەیێك مەڵبەندی ناحیەی چنارانی سەر بەقەزای رانیە بووە ـ نیشتەجێ بوون شالەبەگیان گەرمیان و کوێستا نیشیان کردووە. هاوینان چوون بۆ هەوارگەکانی (قەندیل)و، زستانان هاتوونە ناوچەی (قەلاسێوکە) بۆ دێی (کلێسە)و (گویتەپە) لە ناحیەی ئاغجەلەر نێزیك دێی (عەودالان) شالەبەگیان بوونە تە مووریدی شێخەکانی عەودالان و، ئێستاش دەڵێن ئێمە موریدی ئەوانین وەك چۆن رەنجووری موریدیان لەم هاتووچۆیەی گەرمیاندا ،گەورەی شالەبەگیان کە رەسوولێ باوکی مام ئاغا بووە لە سەر (بەردی کونەمێروو 3)ی لای دوکان بە هەڵە کوژراوە.

تیرەی شالی ئاغایی لە دێی میرزا رۆستەم پتر لە هەموو دانیشتوانی تری ئەم دێیە کە دەوری (800) ماڵێك بووە ـ وەکو تیرەیێکی سەربەخۆ هەر دەم دیار بووە ئەمانە لە میرزا رۆستەم خەریکی کشتوکێل بوون. لەزەمانی سوار محەمەد ئاغای بڵباسدا، لە تەنگانەدا هاوکارییان لەگەڵ بڵباسەکاندا هەبووە بەتایبەت لە ساڵانی سیدا کە لەسەر زەوی‌و زار دووبەرەکییان لەگەڵ پشدەرییەکاندا هەبووە. پاشتر کە دێی میرزا رۆستەم ژێر ئاوی زەریاچەی دوکان کەوت، شالەبەگی‌کانیش وەك خەڵکەکەی بە بیتوێن و سەنگەسەردا بڵاو بوونەوە. شالەبەگیان ئێستا بە (150 ـ 200) ماڵی دێنە ژماردن و دەڵێن جاران بەشێکی کەمیان نەبێ هەموو لە دێی (میرزا رۆستەم) دا دەژیان بێ‌گومان دابرانی ناوی شالەبەگی بەسەر چیای کۆسرەت و دۆڵی خەلەکاندا، واتە (کۆسرەتی شالەبەگیان)و دۆڵی شالە بەگیان)، پیشاندەری ئەوەیە کە دەبێ شالە بەگی لە رابردوودا خێڵێکی گەورەو خاوەن دەستەڵات بووبێ بەڵام خۆیان دەڵێن نەمان بیستووە کە شالی ئاغایی واتە شالەبەگی رۆژێك لە رۆژان خێڵێکی گەورە یا خاوەنی ئەو جۆرە دەستەڵاتە بووبێ دەشڵێن شالە بەگی بە زاری (گۆران) قسەی نەکردووە، بەڵکە هەروەك ئەمرۆ بە سۆرانی ئاخاوتووە. بۆیە دەبێ رەنجووری لە کەرکووك یا لە سەردەمی فەقێیە تیدا فێری زاری (گۆران)ی بووبێ‌و سەر ئەنجام بەو زارە شیعرەکانی هۆندبێتەوە.

ئەوەش دەڵێن کە نەیان بیستووە مەلا لە نێو شالەبەگیاندا پەیدا بووبێ‌و ناوی رەنجووری‌یان نەبیستووە.

لە بارەی بن و بنەچەی شالەبەگی‌یەوە حاجی ئەحمەدو کۆیخا

فەتحـولـلا دەڵێن: گەرچی ئیمـە تایـەفەیکی سەربەخۆین بەڵام هەرخۆمان بە بڵباس و مەنگور زانیوەو ،لە گەورەکانمان گوێ لێ بووە کە دەچینــەوە سەر بڵبــاس و مەنگــور. لەگــەڵ ئەوەشـدا هێندێك بڵباس وایان بەگوێمدا داوە کە شالەبەگی بڵباس نین لەگەڵ بڵباسدا ژیاون وبڵباس پاراستوویانن.

دوور نییـە ئەمـانـە بە بنچینـە لە بڵبـاس و مەنگور ـ ەکان بن (بڵباسـو مەنگـور لە بنـەڕەتدا یەك خێڵی کوردە). شایانی باسە ڕەنجووری خۆی کە ئەو گوزارەیەی پێشووی نووسیوە یەکەم جار ناوی خێڵەکەیی نە نوسیوەو جیگاکەیی لە نێوان «بن خالد بيك»و وشەی «عشیرة» دابە سپێتی هیشتووەتەوەو دوایی لە سەر هەمان جێ نووسیویە (الشالەبکی) ئەویش هەر بەو قەڵەمەو بەو جۆرە حیبـرە واتـە ماوەییـەکی زۆری پێ نەچـووە، گەرچی لە چەنـد پیتێکدا پتر دەستی داگرتووە وەك پیتی ئەلف و لام بە چەشنێك ئەستوورتر لەوانی پێشوو دەردەکەون. دیارە ئەمە خۆی لە خۆیدا بێ هۆنییە: توێڵێ ڕەنجووری ئەوکاتە لەوە دڵنیانە بوو بێ کە لە خێڵی بڵباسە یازانیویە شالا بەگی لە بڵباسەکانەو دوو دڵ بووە لەوەی بنوسێ (الشـالـەبکی) یا (البلباسی) یان ووشەیەکی تر.

جێ گوتنە، لە ماڵێ کاك حسێنی مام ئاغا شەجەرەییێکم بینی بە ڕێــز فەرهــاد برینـدار مام ئاغـا [کـە رووپێـو «مساح»ە] بۆ بنـەمــاڵـەکـەیـانی ئامادە کردووە کە بنـەمـاڵـەیێکی گەورەی شالـەبـەگیـانـە. شەجـەرەکـە گەورەیـەو بەم شێـوەیـەی خوارەوە زنجیرەی ناوی باوو باپیرانی لە کۆنەوە پشتاو پشت هێناوەتەوە:

(حەسەن ئاغا ـ ئەحمەد لاجانی ـ شالی ئاغا ـ مام ئاغا ـ ئەحمەد ـ بریندار ـ حەمەد ـ مام ئاغا ـ ڕەسوڵ ـ مام ئاغا ـ بریندار ـ فەرهاد.).

کاك فەرهاد ئەو شەجەرەیەی لەسەر ئەو زانیارییانە سازکردووە کە لە پیـرەمێـردانی خێڵەکـەیانی وەرگرتوون[4] سەر گەورەکەیان مام ئاغا بووە، بەپێی دەفتەری سەرنووس (النفوس)ە کەی لە ساڵی (1890)دا لە دایك بووەو، ناوی دایکی (ئایشێ) یەو تا (1947/7/23) ژیــاوە دەڵـێن ساڵی (1922)لــە شەڕی دەربـەنـدی ڕانیـەدا لە دژی ئینگلیزەکان بەشداریی کردووە. پاش مام ئاغا عەبدوڵڵای کوڕی بووتە کوێخا کە ساڵی لە دایــك بوونی لە دەفتــەری سەرنــووســەکـەیـدا (1908)ەو، لە (1960/3/14)دا زینــدوو بووە وەك لە (هـویـة تجهیـز الحنطـه لقضـاء رانیه لسنة 1960 ـ الرقم 107)دا هاتووە کە کاتی خۆی وەریگرتووە چونکە تا دوو ساڵ دوای دەرکردنی جووتیارەکانی ئەو دێهاتانەی بیتوێن کە ژێـر ئاوی زەریـاچـەی دوکـان کەوتن ـ میـری هەر نەفەرەو شەش کیلۆ گەنم و هەرمــاڵــەی چەنــد دینـارێکی دەدانێ هەموو مانگێك.

7 ـ ڕەنجووری کاتی خۆی لە ئاغجەلەردا نیشتووە کە ئیستـا مەڵبـەنـدی ناحیـەییێکـە لە پارێـزگای سلێمانی بەڵام نازانین چەند ساڵ لەوێ ماوەتەوە.

پاشتر باسی ماڵ گۆیزانەوەی ڕەنجووری بۆ کەرکووك دەکەین.

8 ـ ڕەنجــووری نووسیــویــە «والعلواني والأبــدالاني طريقـه» ئەمـە ئەوە ئاشکـرا دەکـا کە موریـدی شێخەکانی عەودالان بووە لە ناوچەی ئاغجەلەر.

دەبێ ئەوەش بڵێین کە ڕەنجــووری لە دیــوانــەکـەیـدا هێندێك شیعری لە ستایشی شێخ ئەحمەدی کوڕی شێخ عەبــدوڵــلای عەودالانیـدا گوتـووەو لە لیستـەی چوارەمـدا مێژووی لە دایك بوون و کوچکردنی شێخی تۆمار کردووە.

شێــخ ئەحمـەد پیـاوێکی بەنـاوبـانگی سەردەمی خۆی بووەو، ناوو مۆرەکــەی لە برێــك بەڵگــە نامـە (وثیقـه)ی کوردیـدا هاتـوون. دوو شێـوە مۆری لەو بەڵگـەنـامـەیـەی بابانەکاندا بەدی دەکرێت کە لە ساڵی (1201)ی کۆچیدا نووسراوەو ئیمزای ئیبراهیم پاشای ئاواکەرەوەی سلێمانیی لە سەرەو لە ژمــارەی ڕۆژی (1982/12/3)ی ڕۆژنــامـەی (العراق)دا بڵاومان کردووەتەوە. بڵاوکە ڕەوەی دیوانەکەش دەڵێ ڕەنجووری موریدی شێخ ئەحمەد بووە، ئەوەش لە (ل 10 ـ 11)ی دیوانەکەدا دەست نیشان کراوە.[4]

9 ـ ڕەنجووری ناوی (ساری)ی خوشکی بردووە کە لە

(27)ی شەووالی سالی (1198)دا (1783 ـ 1784)ی زایین» کۆچی دوایی کردووە.

10 ـ کوڕێکی بووە ناوی ناوە «ئیسماعیل» ئەوە لە ڕۆژی (13)ی ذی‌الحجەی سالی (1197)ی کۆچیدا «1782 ـ 1783)ی زایین» بووە.

هەروەها ڕەنجووری نووسیویە کە «صراحی» برازای بۆ ئیسماعیلی کوری هێناوە. لە ڕۆژی هەینیی (21)ی ڕەبیعولئاخیری سالی (1215)ی کۆچیدا «1800 ـ 1801ی زایین» مارەیی بریوەو لەسێ شەممەی (26)ی هەمان مانگدا کورەکەی بەزاوا بووە. وەك بیستوومە «سوراحی» بۆ ناوی ئافرەت لە ناوچەی سەقزیان ڕاستتر بلێم کوردستانی ئێراندا باوە ورانیە و کویسنجق.

11 ـ ناوی کچێکی هێناوە کە «مصری» یەو، ڕۆژی سێ شەممەی نیوەڕاستی مانگی موحەڕرەمی سالی (1193)ی کۆچیی «1779ی زایین» لە دایك بووە. لە جێیەکی تردا باسی شووکردنی ئەو کچە دەکا لە پێنجی مانگی جەمادیل ئاخیری سالی (1212)ی کۆچیدا «1797 ـ 1798ی زایین».

ڕەنجووری باسی «مصری»یەی لە ژێر ناوی «سلطانە»دا کردووەو لە تەنیشت ناوی «فەقێ ئیسماعیل»ی کوریدا نووسیویە. پێ دەچێ ئەوە کچی ڕەنجووری بوویێ، بەتایبەت لە بایەخ پێدان بە مێژووی لە دایك بوون و شووکردنیدا دەردەکەوێ.

12 ـ مێژووی مارەبرینی دوو کچی پیاوێکی بەناوی «شێخ عیسا»وە هێناوە، یەکەمیان ناوی «سلطانە»یە وسالی (1192)ی کۆچی «1778ی زایین» مارەی بردراوەو، دووەمیان ناوی «ئامنە»یە وسالی (1204)ی کۆچی «1789 ـ 1790ی زایین» مارەی بردراوە.

ڕەنجووری لە تەنیشت یەکدا «انکاح سلطانە . . .» و «انکاح امنە . .»ی نووسیوەو، نەیگوتووە لەچ پیاوێك مارەکراون . باسی مردنی هەردوو کیانیشی کردووە، سلطانە لەبەرەبەیانی ڕۆژی سێ شەممەی (23)ی ڕەبیعولئەووەلی سالی (1209)ی کۆچیدا «1788 ـ 1789ی زایین»و ، امنە لە کاتی چێشت خواردن ڕۆژی (12)ی ذی‌الحجەی بەرانبەر بە ڕۆژی دووەمی تەشرینی سالی (1213)ی کۆچیدا «1798 ـ 1799ی زایین». بایە خدانی زۆری ڕەنجووری بە مێژووی کۆچی دوایی کردنی ئەو دوو ئافرەتە بەو جۆرە وردەکارییە دەمانخاتە سەر ئەو ڕایە کە هەردووکیان ژنی بووبن و، پاش مردنی (سلطانە) خوشکەکەیی هێنابێ و سالێك دوای گواستنەوەی سلطانە «مصری» یەی کچی بوویێ. شتی سەرنج ڕاکێش لێرەدا ئەوەیە کە کاتی ئەوەی ڕەنجووری لە خۆیو براو خوشکی دەدوێ واتە مال و مندال و کە سوکاری، باسی ئەو دوو ژنە دەکابانی ناوی هەمویان پێکەوە دەهێنی کەپێ دەچی ژنی بن.

13 ـ ڕەنجووری سالی (1192)ی کۆچی «1778ی زایین» لەگەل «شێخ»دا تا داقووق (طاقوق) چووە بۆ خواحافیزی کردن و بەرێ کردنی (حەسەن پاشای)ی والیی کەرکووك.

ڕەنجووری ناوی ئەو شێخەی دیاری نەکردووە، بەلام چونکە لەپێش ئەو خالە داو لەتەنیشتیەوە ناوی «شێخ حسێن»ی نووسیوە ـ وەك لە مەودوا باسی دەکەین پێ‌دەچی کە هەر «شێخ حسێن» بێ جا ئەم بەرێ کردنە هەر دەبێ لەوکاتەدا بێ کە حەسەن پاشا لە نیوەی ئەو سالەدا کرا بە والیی بەغدا.

14 ـ ڕەنجووری لە سالی (1196)ی کۆچیدا «1781 ـ 1782ی زایین» لەخزمەت «شێخ حسێن»دا سەفەری کردووە بۆ بەغدا.

15 ـ ڕۆژی (19)ی ذو القعدةی سالی (1197)ی کۆچی «1782 ـ 1783ی زایین» مالەکەیی بردووەتە نێزیك «مسجد جدید» واتە مزگەوتی نوێ لە کەرکووك بەلام نەیگوتووە لە کوێوە هێناویە.

16 ـ ڕۆژی (15)ی صفری سالی (1201)ی کۆچی «1786 ـ 1787ی زایین» ڕەنجووری لە (ئاغجە لەرەوە

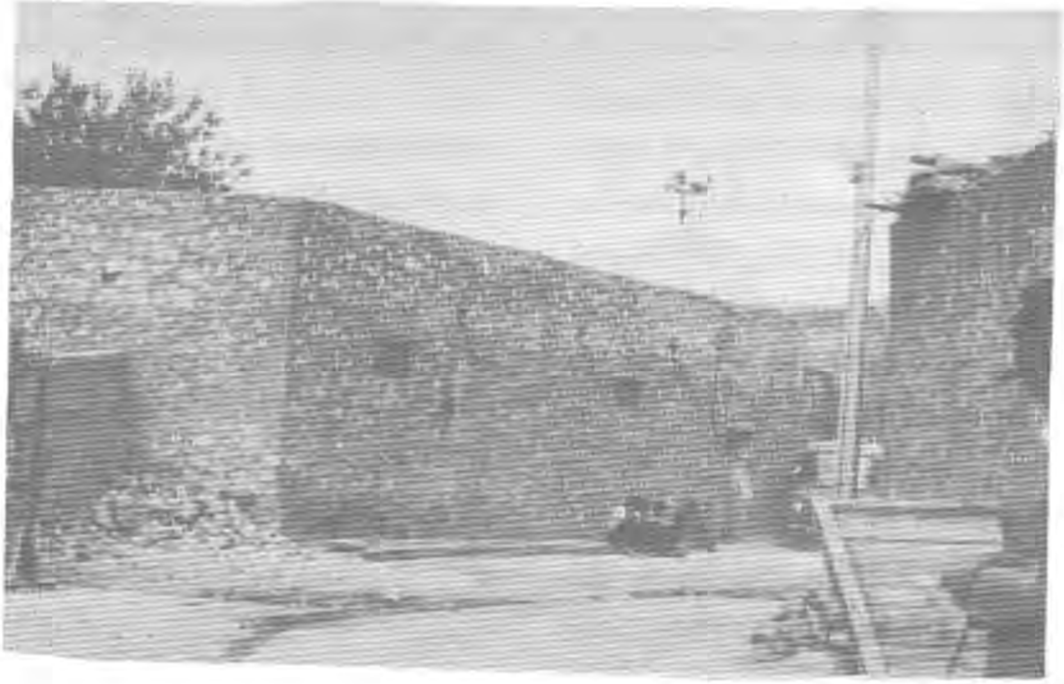

مالـەکـەیی گواسـتـووەتـەوە بۆ کەرکـووك و هەر نێزیکیش بووە لە «مـسـجـد جدیـد». دیـاره جاری پێشــوو زۆر لە کەرکــووك ناماوەتەوەو، دووریش نییە دوایی یەکسەر لە کەرکووك چووبێتە ئاغجە لەرو، هەردوو جاریش لە نێزیك «مسجد جدید» نیشتە جێ بووبێ.

مزکەوتی ڕەنجووری

وەك گوتمان ڕەنجووری دوو جار ماڵەکەیی گواستووەتەوە بۆ کەرکووك بۆ نێزیك (مسجد جدید). مانگی شوباتی 1984، بۆ دۆزینەوەی ئەم مزگەوتە چووم بۆ کەرکووك. بەڕێز مامۆستا مەلا عەبــدو لمــە جیــدی قوطب کە ئەمڕۆ لە باشتـرین مەلایـانی کەرکــووکــەو تەمــەنی لە هەشتــا ساڵ پتــر دەبێ، پێی گوتم: «لـەقـەڵای کەرکـووك مزگـەوتێـك هەیـە، تابیـرم بێ، پێیان ـ دەگـوت (الجـامـع الجدید)». منیش چووم بۆقەڵاو مزگەوتەکەم بینی کە دەکـەوێتـە پشت (مـەقـامی دانیـال پێغـەمبـەر) ولەسەر ڕووکاری پێشەوەی نووسراوە «الجامع الجدید».

مزگـەوتـەکە پچووکە، بەڵام شێوەی دروستکردنەکەی جوان، میحرابێکی نەخشداری گەلێك دڵگیری هەیە. بەردی مەڕمەڕی سەر دەرگاکەی پێنج دێڕە شیعری لەسەر نووسراوە، دێڕی یەکەم عەرەبیو دووەم فارسـیو سێ دێــڕەکــەی ترتــورکـین. بەپێی نووسـینــەکــە، مەلاوەلـیی کوڕی حاجی ئیبــراهیم لە ساڵی 1142ی کۆچیدا «1729 ـ 1730ی زایین» ئاوای کردووەتەوە، واتە پێش لەدایك بوونی ڕەنجووری. بە مزگەوتەکە شیان گوتووە «مـزگـەوتی عوریـان» کە هی بنـەماڵەی مەلا وەلی بووەو گۆڕی هێندیکیانی تێدایە.

کۆنترینیان گۆڕی (حاجی عەلی ئەفەندی الخطیب المطعون سنه 1187هـ)و (الحاج عبدالله بن عریان 1240)ە. بیرێکی ئاو لە حەوشـەکـەیـدایـە دەکـەوێتـە لای دیـواری خۆرهـەڵاتیەوە ومجیورەکەی مەلاوهاب کە تائیستا دوجار لەگەلم هاتووە مزگەوتە کە هەر لەم بنەماڵەیە.

ڕۆژانی (17 ـ 21)ی مانگی ئایــاری 1984 بەمــەبـەستی دەست خـستنی پاشماوەی بەڵگەنامەیی لەکەرکووك بووم. بەڕێز کاك محـەمــەد صاڵـحی مەلا عومــەری ئۆمــەر گومبــەتی کە

مموستاییکی وریاو زیرەکەو بزانم لە (ازهر) یشی خوێندوە، وەك چۆن باوکی یەکێك بووە لە مەلا باشەکانی کەرکووك - پێی گوتم: «لەمێژە لەپیرە مێردانم بیستووە کە مزگەوتی (شێخی، ڕەنجووری) مزگەوتەکەی ئێستای زێوێ یە (جامع الزویە)و، ەلای تەکیەی شێخ عەبدولکە ریمی کربچنەوەیە لەپشت گەرەکی ئیمام قاسم ،نێزیکەی چل ساڵ لەمەو بەر من بەکاولی بینیومە پێیان گوتووە مزگەوتی ڕەنجووری.

تەنانەت پیرەمێردەکان دەڵێن کتێبەکانی (شێخی ڕەنجووری)یان خستووەتە ژێر میحرابەکەیەوە، چونکە مزگەوتەکە غڕووخابوو و با لەو کتێبانەی دەداو لاپەڕەکانیانی پرژو بڵاودەکردەوە». ئێوارەی ڕۆژی (20)ی ئایار من و ناوبراو وکاك قادری برای کە مامۆستایە بۆ دیتنی مزگەوتەکە چووین کەدەوری پازدە ساڵە سەر لەنوێ ئاواکراوەتەوەو، وێنەیم گرت.

هەروەها کاك محەمەد زیادی شێخ تەهای شێخ سەعیدی کەرکووکیش پێی گوتم: باوکم دەیگوت ئەم مزگەوتە مزگەوتی ڕەنجووری‌یە.

جا بەوەدا پێ دەچێ مزگەوتی دووەم هیی ڕەنجووری بێ، نەك یەکەمیان، چونکە کەس نەیگوتووە ئەوەی یەکەم هیی ڕەنجووری بووە بەڵکوو تەنیا (الجامع الجدید)ی پێ دەڵێن.

شایستەی باسە کەڕەنجووری یەکەم جارماڵەکەیی هێناوەتە کەرکووك ئەو مزگەوتەی ئاواکردووەتەوە، چونکە یەك مێژووی بۆ هێنانی ماڵی و ئاواکردنەوەی مزگەوتەکە تۆمارکردووە.

دیارە یا ئاواکردنەوە کە کەم بووەو هێندەی نەخایاندووە، یالەو ڕۆژەوە دەستی بە ئاواکردنەوەی کردووە یابڕیاری ئاواکردنەوەی داوەو، دەشبێ بوویێ بە مەلای ئەم مزگەوتە. ئەمەش وێنەی مزگەوتەکەیە (مزگەوتی زیوێیە)

گۆڕی ڕەنجووری

ماموستا محەمەد صاڵحی مەلا عومەری ئۆمەر گومبەتی پێی گوتم:

چەند ساڵێك لەمەو بەر هەوڵم دا هێندێك زانیاری لەبارەی ڕەنجووری یەوە کۆبکەمەوە لەم ڕووەوە، چەند لاپەڕەیێکم نووسی پێش چل ساڵ لەپیرەمێردە کانیشی بیستووە کە گۆڕی ڕەنجووری دەکەوێتە نێو گۆڕستانی «ئیمام غەیبی»ی پشت گەرەکی ئیمام قاسمەوە.

پیرەمێردی وەك سابیرو تۆفیقی مەلا قادر کەخەڵکی ئەم گەرەکە بوون، گۆڕەکەیان پێشات داوم و، دەیانگوت دیومانە موریدەکانی شێخی ڕەنجووری کە ئەودەم پیربوون دەهاتنە سەر گۆڕەکەی‌و سۆزیان دەکردو دەرۆیشانە هەڵدەپەرین و دەیانگوت ئەمە گۆڕی شێخی ڕەنجووری‌یە. ئەو کاتە گومەزەکەی ڕووخابووو شوێنەواری چوارپایەکەی مابووەوە، واتە دەبێ لە شێوەی چادر یاچەتر بوویی‌و سێ گۆڕی تێدا بووە. بەڵام لە سەرو بەندی جووڵانەوەی ڕەشید عالی گەیلانیدا (1941) هێندێك لە گۆڕستانە کە بەگۆڕەکەی ڕەنجووری یەوە تێکدراووو کراوە بەباخ و ئێستاییێ دەڵێن «حديقه مشتل بلديه كركوك» داوام لە مامۆستا محەمەد صاڵح کرد جێ گۆڕ ەکەیم پیشان بدات ئێوارەی ڕۆژی (20)ی ئایار لە پشکنینی دەستنووسەکانی بنەماڵەکەیان بوومەوە کە هێندێك شتی بەنرخی لە نێودا بوو، وەك ئیجازە نامەیێکی مەلا یەحیای مزوری کە داویە بەمەلا ئەحمەدی کوری حاجی ئیبراهیمی ئۆمەر گومبەتی لە ساڵی (1245)ی کۆچیدا «1829 ـ 1830ی زایین»و مۆری مەلا یەحیای پێوەیە، دوونامەی شێخی سیراجوددینی تەوێڵەو ئیجازە نامەی خەلیفایەتی شێخ نورەددینی بریفکانی کە لە مەلا مەحموودی موصلی وەرگرتووەو، کتێبێکی دەستنووس لەدانانی مەلا ئەحمەدی کوری حاجی ئیبراهیمی ئۆمەر گومبەتی. ئۆمەر گومبەتیش دێیەکی ناوچەی کۆیەیە لەناحیەی تەقتەق و جێی زانست بووەو قوتابخانەیێکی گرنگی هەبووە. پاش وێنەگرتنی برێك لەم بەڵگەنامانەو، وێنەکردنی تەکیەی ئۆمەر گومبەت کە دەکەوێتە ئەوپەری باکووری ئیمام قاسمەوە لە نێزیك خاسە ـ پێکەوە چووینە نێو باخەکەوەو، توانیمان جێ گۆڕەکەی لەبازنەیێکی (26) هەنگاو بدادەست نیشان بکەین کەواله (40) هەنگاوی خۆرهەڵاتی دەرگای باخەکەوەو، دەرگاکەیشی کەوتووەتە نێزیك قوژبنی باشووری باخەکەوە، واتە دووریی نێوان جێ‌گۆڕ و قوژبنەکە هەر چل هەنگاوێك دەبێت جێ گۆڕەکەی هەر (53) هەنگاوێك لەپەنجەرەکانی قوتابخانەی سەرەتایی ئیمام قاسمەوە دوورە، چونکە قوتابخانەکە لەبەردەمی دەرگای باخەکە دایە. جێ گۆڕەکە، یانی ئەو بازنەیەی کە گۆڕەکەی دەکەوێتە نێو، (3 ـ 4) مەترێك نێزیکی دیواری دەستە چەپی باخەکەیە، لە کاتێکدا ڕووت لە باشوور بێ‌و ڕووکاری باخەکەش لە خۆر هەڵاتەوە بۆ خۆر ئاوایەو، تەنیشتی دەستەچەپی گۆڕستانە «گۆڕستانی ئیمام غەیبی» کە لە باشوورەوە بەگۆڕستانی ئیمام قاسمەوە بەستراوە.

پاش دیاری کردنی جێ گۆڕەکەی، چەند کۆمەڵە بەردێکمان داناو، لە هەموو لایێکەوە وێنەیمان گرت. لەوکاتەدا دەیان قوتابیی کورد لە نێو باخەکەدا موتاڵاو دەوریان دەکردەوەو لەوجێیەدا گرد بوونەوەو ئیشەکەیان بەدڵ بوو. وێنەیێکی ئەو کۆبوونەوەیەمان گرت، چونکە لەیەکەم کۆڕی یادکردنەوەی ئەم شاعیرە دەچوو کە شیعرەکانی تارادەیێك بۆنی کوردایەتی لێ دێت.

ئەو کەسانەی لەوکات و شوێنەدا ئامادە بوون شارەزا ی جێگە کەبوون و بەخەڵکی تری دەڵێن و ئیدی زەحمەتە لە بیربچێتەوە ـ ئومێدەوارم ڕۆژێك لەڕۆژان گومەزێك لەو جێیەدا دروست بکرێت و گۆڕەکەی سەر لە نوێ ڕێك بخرێتەوە. وەك چۆن توانیمان چەند مانگێ پاش ئەوە کێل و ئێسکی لەشی جووتە دڵدار «قەرو گوڵەزەر» بدۆزینەوە لە دێی پڵنگانی دۆڵی ئاکۆو، سەر لەنوێ گورەکەیانمان بنیات نایەوە، دوای ئەوە کە ئەندازیاری بەڕێوەبەرایەتی ڕێگەوبان و پردی سلێمانی محەمەد ڕەشید نوری لەحەفتاکاندا بەتەقەمەنی تەقاند بوونیەوە.

هیــوامـــان وایــە ئەم کارانــە خزمــەتێکی پچــووك بن لەرێی ـیندووکردنەوەی کەلەپووری شارستانەتیماندا.

پاش گەڕانــەوەم لە کەرکــوك مامــۆستـا محەمــەد صاڵــح ـیەیێکی دەستکردی جێ گۆڕی ڕەنجووریی لەدەستکردی بەرێز کـت محەمــەد ساڵــەیی لە کەرکــوك بۆ ناردم ،لــەگەڵ نامەیێك ـخۆم داوام کردبوو. چونکە وام بەباش زانی بەدەستی خۆی

لەبــارەی مزگــەوت و گۆڕی ڕەنجــووریەوە بۆ پنووسێت ـەوك بەڵگەیێك بمێنێتەوە.

ئەمەی خوارەوە دەقی نامەکەیە:

دەربارەی ڕەنجووریی شاعیر

ئەوی بیزانم دەربارەی ژیانی ڕەنجووریی شاعیر لەم دوو حاڵەدایە:

1 ـ گۆڕەکەی 2 ـ تەکیەکەی.

گۆڕەکــەی: گۆڕی ئەم شاعیــرە مەزنــە ئەکەوێتە ناو باخچەی «مشتــل البلدیــە» بەشی بەلای قەبــرستـــانی (امــام غەیبی) ـەگەڕەکی ئیمام قاسم لەکەرکوك. شوێنی ئەم قەبرستانە ئێستا تەخت کراوەو کراوەتــە حەدیقــە، بەڵام خۆم پێچکــەی گومــەزی ڕووخــاوم دیــوەو لەژێــر ئاست گومــەزەکەداسێ قەبرهەبوون وەلە هەندێ کەسم پرسیوە دەربارەیوا دەینووسمەوە.

حاجی صابــر توفیق مەلا قادر:ـ کەیــە کێکــە لەتــەمــەن درێــژەکــان و پەروەردەی ئەم گەڕەکــەیــە. لێم پرسی دەربــارەی شێخی ڕەنجــووری ،وڵامی ئەوەبــوو کە (مــەحسوویــەکــانی ڕەنجــووری) ئەهــاتن لەســەر ئەم قەبــرانە کۆ ئەبوونەوەو سۆزیان ئەکردو لەناو سۆزەکەدا هەموو جارێك ئەم قسەیان ئەوتەوە

«یاخوا ڕەنجووری قەبرت پڕ نووربێ». وەئە وشیعرانەی ئەم مەحســوویــانە ئەیانخوێندنەوە لە دانانی ڕەنجووری خۆیبوون. هەروەهــا حاجی صابــر دەیــوت ئەم مەحســوویــانە پیرو بەتەمەن بوون و ناســراوبــوون بەدەروێشــەکــانی شێخی ڕەنجــووریو ئەیان وت (واتە دەروێشەکان) ئەمە گۆڕخانەی شێخی ڕەنجووریە.

تەکیــەکــەی:ـ حاجی مەلا عەبدوڵــلا مەلا محەمــەد ئەمین ناســراو بە (خــاوەن دنگــەکــە) دیگێــڕایەوەو دەیوت: ئێمە منداڵ بووین ئەچــووینــە شوێنی ئەم مزگــەوتــەی ئێستــای (زیــویــە) کەنــاسـراوە بەمــزگــەوتی (شێخ جەبــار)لــە (گــەڕەکی یادگــار). مزگەوت بوو دیوارەکانی مابوو پێی ئەوترا (تەکیەی ڕەنجووری)و چۆڵ بوو یاریمــان لێ ئەکــرد هەروەهــا (حــاجی مەلا عەبدوڵلا) ئەیوت لەناو مزگەوتەکە پەڕی کتێب باتەبیردو ئەیانوت ئەمەپەڕی کتێبەکانی شێخی ڕەنجووریە. هەروەها ئەیوت وام زانیوە کە کتێبــەکــانی ڕەنجــووری بۆئــەوەی لەژێر دەسوپا نەمێنێ کراونەتە ناوصندوقێك و لە (میحرابی) مزگەوتەکەدا لەناو خاك داپۆشراون!

وە لەپــاشــا مزگــەوتــەکــە ڕووخــاوەو منطقــەکــەش چۆڵ بووەو زوربــەی خانــووەکــان تێــك چوونــەو چۆڵ بوونەو تائەم دواییە هەر کەلاوە بوون.

بەڵام لەم دواییداو دوای ئاوەدان بوونی گەڕەکەکە خەڵکەکەو بەســەر پەرشــتی مەلا جەبــارو حاجی تۆفیــق سەر لەنــوێ مزگەوتەکەیان دروست کردووەتەوە لە گەڕەکی (زیویە)یە.

هەروەهــا دەربــارەی شێخی ڕەنجووری لە (محەمەد ئەحمەد خدر)م پرسی کە خەڵکی گەڕەکــەو لە پیــاوە بەتــەمــەنــەکــانــە . . وتی:ـ لەبەر ئەوەی کاتی گەنجیەتیم هەر لەکەیف و ڕابواردن بەســەر ئەبــرد زۆر مەلاقــەو ئاگاداریم لە پیاوچاکان و دیندارەکان نەبوو. بەڵام ئەوی لای من هەبێت دەرهەق شێخی ڕەنجووری لە (زیویە) ژیاوە، مەلا بووەو شێخ بووەو شیعری زۆر بووە.

هەروا ئەیــوت باوکــم زۆر عاشــقــی شیــعــرەکـــانی شێخی ڕەنجووری بوو، کتێبێکی شیعری لای باوکم بوو زۆری خۆش ئەویست تەنــانــەت کە نەســاغ کەوت و بۆســەر دکتۆر بردیان (بۆ شارێکی کە کەئێستــا لەســەر یادنیم بەغــدا بوویــانــەنــا) لەبــەر خۆشەویستی ئەو کتێبەی لەو حاڵەتەشدا لەگەڵ خۆی بردو تائێستا لەبەر چاومە کە لەنێوان گۆشت و جل و بەرگدا قایمی کرد ـ لەو بردنــەدا باوکم بەســەر یامــردو خەبــەری مردنی ڕۆژی ڕەشی پێشان داین فەقیرو نەبوو بووین و من عەسکەری ڕاکردوو بووم و بگیــرامــایــە ڕەمی ئەکــرام ـ بۆیە کە خەبەری باوکم نەزانم چۆن

وثلاثة اخوة هم الباقون من ورثة الاول فالاولى من ثمانية ومن الثانية تصح من

ثمانية عشر ونصيب الميتة في الاولى سهم تباين مسئلتها فتضرب الثانية في الاولى

تبلغ مائة واربعة واربعين للزوجة من الاولى سهم في ثمانية عشر ومن الثانية واحد

في ثلثة ولكل ابن من الاولى سهمان في ثمانية عشر ومن الثانية خمسة في واحد وهكذا ما

صححتها منه يصير كمسئلة اولى فاذا مات ثالث عملت في مسئلة الثاني وهكذا

تم باب الفرائض من تحفة المنهاج

للعلامة الهيتمي شيخ احمد ابن حجر

رحمه الله تعالى يوم الاثنين

في شهر رجب المرجب

وقت الضحى في سلخه

سنة خمسة ومائتين

والفين

من الهجرة النبوية

تمت في يد الحقير الى رحمة ربه الكبير عمر الرجوالي بن خالد بك

غفر الله له ولابويه ولكافة المسلمين

بجاه محمد صلى الله

عليه وسلم

١٢٠٥

ئەپەرژێمە بەر خەبەری کتێبەکەی. بەڵام ئەوی لەبیرم ناچێو هەردەم دێتە پێش چاوم ئەو کتێبەیە کە تاچە رادەیەك باوکم لای عەزیز بوو تەنها لە نەخۆشیە کەشیدا لەبیری نەکردو نایە باخەڵی!

محمد صالح ملا عمر عمر گنبدی

تێبینی: ئەو دوو دێرەی خەتی لە ژێر دایە مەبەست تیادا من لەیادم نیەنەك محەمەد ئەحمەد خدر.

لەم زانیاریانەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە ڕەنجووری شێخایەتی کردووەو خاوەنی موریدو تەکیەش بووە.

مۆری ڕەنجووری

لە نێو ئەم کۆمەڵە دەستنووسەی ڕەنجووریدا، لە کۆتایی دەستنووسی کتێبی «ایقاد الضرام علی من لم یوقع طلاق العوام» کە بە «طلاق الاکراد»ی زانای کورد محمد (ابن الحاج) بە ناوبانگە، مۆری ڕەنجووری پێوەیە مۆرەکە بازنەییە دەورەکەی (13ملم)ەو لە سەری نووسراوە «عمر رنجوری بن خالد»و، مێژووی دروستکردنەکەیی لە سەر هەڵکۆڵدراوە، دوور نیە (1203)یا (1210)ی کۆچی بێت.

نووسینەکە دوو دێرە، (عمر رنجوری) لە دێری سەرەوەدایەو (بن خالد) لە دێری ژێرەوەیو کلکی (یێ)یەکە بۆ پاشەوە درێژ کراوەتەوەو کراوە بە جیاتی نێوان دوو دێرەکەو، مێژووەکەش کەوتووەتە ژێر دێری دووەمەوە. نووسینەکە بە شێوە خەتی فارسی یاتەعلیق نووسراوەو، نەخشێکی گیایی گوڵداریش بە سەر مۆرەکەوە هەڵکۆڵدراوە.

ڕەنجووری لە کۆتایی ئەم کتێبەدا ئەم گوزارەیەی خوارەوەی تۆمارکردووە.

«کتبه الحقیر الفقیر عمر الشهیر برنجوری ابن خالد بیك غفر لهما ولسائر المسلمین سنة ست و مائتین بعد الالف یوم الخمیس وقت الضحی اثنی عشر یوماً مضی في شهر شعبان کان خمسة وعشرین من الآزار الرومیة والله أعلم بالصواب»

ڕۆژنامەی ڕەنجووری

هەوڵی بۆ کۆ کردنەوەی زانیاری لە بابەت ئەم شاعیرەوە بەرهەمێکی دیکەی ڕەنجووری دەست خستین کە ئەویش ساڵنامەکەیەتی. پشووی نیوەی ساڵی 1984 بۆ جاری دووەم بەو کۆمەڵە دەستنووسەی ڕەنجووریدا چوومەوە کە لە نامەخانەی وەزارەتی ئەوقافەو هاتم بۆ کەرکووکیش بۆ دەست نیشان کردنی «مسجد جدید»ی ڕەنجووری ڕۆژی (10)ی شوبات چوومە هەولێرو، کاتی تۆمارکردنی بیرەوەری مامۆستای بەرێز مەلا شەریفی هەولێری کە تەمەنی بووە بە (93) ساڵ و زانایێکی باشی هەولێر بووەو چەندین ساڵ دەرسی بە فەقێیان گوتووە وبیرەوەرییێکی زۆری هەیە - باسی ڕەنجووریو خێڵی شالە بەگیم لێپرسی مامۆستاش گوتی: من هیچی لە بارەوە نازانم ئەوە نەبێ کە ڕەنجووری ساڵنامەیێکی هەیەو، من سەردەمی فەقێیەتیم لە کاتی جەنگی یەکەمی جیهانیدا دانەیم لە لای کاکم (مەلا محەمەد ئەمینی هەوایی) بینیوە کە بۆ خۆی نووسیبووەوەو ڕەمەزانان بە تایبەت بۆ خەڵکی دەخوێندەوە. پێشتر لە هیچ کەسێکم نەبیستبوو کە ڕەنجووری شتی وەهای هەیە، بۆیە قسەکەی مامۆستام بە لاوە یەکجار گرینگ بوو ئیتر منیش هەر دەمو دەست داوام کرد لە بەرێزان: دوکتۆر محەمەد شەریفی کوڕی کە ڕاوێژکار (مستەشار)ە لە وەزارەتی ئەوقاف و مەلا سەعدوڵڵا مەلا محەمەد ئەمین هەوایی و محەمەد عەلی قەرەداخی - کە هەوڵ بدەن ئەو ساڵنامەیە لە نێو کتێبەکانی خوالێخۆشبوو مەلا محەمەد ئەمیندا بدۆزنەوە لە بەغدا ئەوانیش ساڵنامەیێکیان بە دەسخەتی (هەوایی)ی شاعیرو زانا بۆ من نارد ،کە بینیم زانیم هی ڕەنجووری نییە، بۆیە داوام کرد جارێکی تر بۆی بگەڕێن ئەوانیش دۆزییانەوەو بۆیان ناردم، سوپاسیان دەکەم.

ساڵنامەکە (23) لاپەرەیە، زۆربەی لاپەرەکانی (19) دێرن، لە چوار جێگەدا هێندێك لاپەرەی لێکەوتووە ،ڕەنگە دە لاپەرەیێك یا زیاتری لێ کەوتبێ.

وبه بسم الله الرحمن الرحيم نستعين

الحمد لله الذي خلق الشمس ضياء وجعل لها مستقرا بتقدير العزيز الحكيم مستنيرا
وقدره منازل حتى عاد كالعرجون القديم والايام والليالي وتبين لهما فضلا
وفصلا وسعادة وساعة ودقيقة وكل شيء عنده بمقدار بحكمته البالغة الا
وهو العزيز العليم وافضل الصلوة واتم السلام وانمى البركات على عبده الحقيقي
الواسطة العظمى الذي هو شمس الوجود وقمر الطريق محمد وعلى آله واصحابه و
ازواجه واتباعه واولياء امته والاصفياء والصالحين الذين هم نجم الدين
وعليه بركاته وبركات علومهم اجمعين. اما بعد بر ارباب دانش و كمال و
اصحاب هنر و ذوي الفضل معلوم و هويدا باشد كه فقير حقير عبد سجاد بر صفحه
مدعا من مينمايد كه اكثر تقويم عربي بسبب غير جاده در ميان عوام بنابر غلط صيلات
خواص و قصور و تقدير ايام و تفريق خارجي و عوام بنابر بودن جاده و غلب
نسخها مشوش و ركيك گشته زير امعتدله قدماكم بخود ... عرفان درست
كرده اند بدست نا اهلان افتاده بنابر حرف قاصد و هنر نا خواهر غرض آن كتم كرده
و بعضي دانا نموده اند به فهم و وهم نارساي خود دخل در لفظ و معني كرده ولزجاده
بنا جاده و از راستي بكجي آورده اند و بعضي بدست بدست و نقص بنقص و كجي بر كجي افزوده
تا بجايي رسيده كه عقول فحول اهل كمال در دلالت و درستي آن در حيرت حيرت افتاده
والحاصل الحال آن تقويم بدموقع منسوخ شده باين سبب كتب ايام ... و
جفر و روزنامه و تواريخ راست نمي آيد تا غايتي كه در ... طيبه حضرت
نبي صلى الله عليه وسلم نقص رسيده چه در ماه و چه در ماه و ولادت ...

ئەم دانــەیــە ساڵی 1334ی کۆچی «= 1915 ـ 1916ی زایین» لە لایــەن هەوایی یــەوە نووســراوەتــەوە، وەك لە کۆتــایی یەکەیدا ئەم گوزارەیەی نووسیوە.

«تمام شد روزنامە ملا عمر رنجووری رحمە الله[14] درشهر ربیــع الآخر رۆز جمعــە سنة هزارو سەصــدو سی 30 چهــار ازدست احقر بندکان محمد أمیع هوایی ابن حاجی ملا احمد صائم..»

دەستنووسەکە بە فارسی یەو، هەر حەوت دێرێکی پێشەکی یەکەی بە عەرەبی یەو سەرەتاکەی بەمە دەست پێ دەکات:

«الحمد لله الذي خلق الشمس منيراً وجعل لها مستقراً بتقديره العزيز الحكيم وقدر له منازل حتى عاد كالعرجون القديم»

ناوی «عمر رنجووری» بەم شێوەیە لە پێشەکیدا هاتووە:

«امــا بعد بر اربــاب دانش و کمــال وا صحـاب هنــروذوی الفضــل معلوم و هویــدا باشــد کە فقیــر حقیر عمر رنجووری بر صفحة مدعا عرض مینماید»

ئاواش کۆتایی پێ هێناوە.

«ودین رسالة مختصره ازین زیادتر نمی کنجاند امید بجناب اقدس الیهی کە اکر چیزی نالایق بعقیدە درو ذکر شدە باشد قلم عفو بروبکشدو مقبول نظر طالبان و خوانندکان کرداند انه جواد حلیـم رؤف رحیم» ڕەنجــووری ساڵی (1225)ی کۆچی (= 1810ی زایین) ئەم کتێبــەی دانــاوە، چونکــە دوو جار بە نووسین و جارێك بە ژمارە لە لاپەڕە (16)ی ئەم دانەیەدا ـ ئەو مێــژووەی سەرەوەی تۆمــارکــردووەو بابــەتی حیســابی لە سەر ئەو ساڵە هێناوەتەوەو گوتوویە ڕۆژی (12)ی مانگی (صفر) ڕۆژی هەینی سەعــات سێ و (44) دەقــە خۆر لەو ساڵــەدا گەیشتــووەتە کەلوو (بورج)ی حەمەل و بووە بە نەورۆز ڕەنگە ڕەنجووری لە سەرەتای ئەو ساڵەدا یا لە کۆتایی یەکانی ساڵی پێشتر دەستی بە دانــانی ساڵنــامــەکــەی کردبێ ،چــونکــە ڕۆژی (18)ی مانگی موحــەڕرەم کە ڕێکــەوتی پێنجــەم ڕۆژی ئازار بووە گەیشتــووەتــە لاپەڕەی چوارەم و باسی کەلووەکان دەکات ئەویش بە پێی ئەم دەستنــووســە ئەگــەر چی لە نێــوان لاپــەڕە (2)و (3)دا هێنــدێك لاپەڕە کەوتوون.

مێــژووی. مێــژووی ئەو ڕۆژەی دوو جار لەو لاپــەڕەیــەدا نووسیوەتەوەو بابەتی ساڵنامەیی لە سەر جێ بەجێ کردووە بەوەدا ئەوەمــان بۆ دەردەکــەوێــت کە ڕەنجــووری تا ساڵی (1225) زیندوو بووە.

مێژووی کۆتــایی هێنــان بە ڕۆژنــامــەکەی و ئەوەش لە حەزو بایــەخی شاعیــرەوە دوورن چونکــە ڕەنجــووری ئارەزۆوێکی مێژوونــووســانــەی هەبــووەو حەزی لە نووسینی مێژووی ساڵی کردووە. دوو رنییــە مێــژووەکــە ی هەبــوو بێ، بەڵام نووسیاری هێندێك لە دانەکانی کتێبۆڵکەکە نەینووسیبێ.

ناوەڕۆکی ڕوزنامەکە

نووسەر لە پێشەکیدا ناوی چەند زانایێکی زانستی ساڵنامەی هێنــاوەتــەوە، وەك مەولانــا محــەمەد خاقانی و محەمەد بن جمال الدین نجومی و مەولانا مەلا یونس جوڵە مێرگی ..ئێمە هیچ لە بارەی ژیانی مەلا یونسەوە نازانین دیارە لە ساڵنامەدا دەستی هەبووە.

ڕەنگــە مەلا یونس (هــەلکــاتینی) یان وەك هێنــدێکی تر دەڵێن (ئەرقەتینی) بێ کە مێژوونووسانی وەك مەردۆخ[6] دەڵــێن خەڵکی ناوچـــەی هەکــاری بووە کە جوڵــە مێــرگێ مەڵبەندەکەی بووەو تا ئەمڕۆکە مەڵبەندی ویلایەتی هەکاری یە لە کوردستانی تورکیا. مەلا یونس کتێبی «ظروف»و «ترکیب»ی کە بە تەرکیبا مەلا یونس» بەناوبانگە ـ داناوە.

ئەم دوو کتێبە لە بابەت نەحوی عەرەبی یەوەن و بە پەخشانی کرمانجین و یەکجار وردن..

ڕەنجــووری لەو ساڵنـــامــەیـــەدا باسی هەڵاتن و ئاوا بوونی ئەستێــرە ی گەلاوێــژ و کۆ «پێــروو»و تەرازوو دەکــات و لە کە شنــاســی (الانــواء الـجــویــە) دەدوێ کە زۆر لایــەنی ئەو کەشناسی یە کوردەواری دەگرنەوە.

حیسابداری کورد (حەسەن گابەلەك)ی مەنگوری کە دەوری چواردە ساڵ لەمەو بەر کۆچی دوایی کردووە.

ئەو جۆرە کە شناسی یەی تاقی کردووەتەوە. هەروەها ڕەنجووری قسە لە سەر کەلووە ستێرناسی (فلکی) یەکانی ئاسمان و چۆنیەتی پێکهاتنی

وەرزەکانی ساڵ و ئەفلاك و ئەستێرەکان دەکات و دوایی دێتە سەر هەر چوار ساڵنامەکان: ساڵنامەی کۆن، ساڵنامەی ڕۆمی ،ساڵنامەی هیجری‌و ساڵنامەی جەلالی. ڕەنجووری دەڵێت ئەم کتێبەی لە سەر ئەو چوار ساڵنامەیە داناوە، بەڵام تەنیا ئەو بەشە زانیاریە لەو ساڵنامەیەدا ماوەتەوە کە لەبارەی ساڵنامەی هیجری‌یەو هەرچی ئەوانی ترن تەواو نین چونکە هەر بەشەی هێندێك لە باسەکەی کەوتووە، واتە پێدەچێت برێکی باشی لێ فەوتابێ. سێ خشتە (جدول) لەو بەشەدا هەیە کە ماوەتەوە. لەوە دەچێت ئەم کتێبە درێژ و ورد بووبێ لەبەر ئەوەی ڕەنجووری دەستێکی باڵای لە زانستی ساڵنامەدا هەبووە. لە ژمارەی ڕۆژی 5/9/1984ی ڕۆژنامەی (العراق)دا پێناسینێکمان لە سەر ساڵنامەی ڕەنجووری بڵاوکردەوە.

ڕەنجووری تا ساڵی «1225»ی کۆچی زیندوو بووە

هێشتا مێژووی کۆچی دوایی‌کردنی ڕەنجووریمان بۆ ساغ نەبووەتەوە، بەڵام هەر ئەوەندە دەزانین کە تا ساڵی 1225ی کۆچی (= 1810ی زایین) زیندووبووە، چونکە لەو ساڵەدا خەریکی ڕێکخستنی ساڵنامەکەی بووە.

هەروەها لە لیستەی والییەکانی بەغدادا مێژووی کۆتایی هاتنی حوکمرانی سلێمان پاشا خوا هرزادەی بە ساڵی 1225 داناوە.

لە هەمان ساڵدا عەبدوڵلا پاشا (بە پلەی یەکەم لە لایەن عەبدوررەحمان پاشای بابانەوە کرابووە وەکیلی وەزیر یارەنگە فەرمانی وەزارەتەکەی لە مانگی (جمادي الاول)دا لە ئەستەمولەوە گەیشبێتە بەغداو ڕەنجووریش تا ئەو کاتە ساڵنامەکەی تەواو نەکردبێ.

دوور نییە ڕەنجووری لەو ساڵە یان ساڵی پاشتردا کۆچی دوایی کردبێ چونکە ئەگەر تا کۆتایی حوکمرانی عەبدوڵلا پاشا بژیایایە لەوانە بوو ناوەکەی لە لیستەکەدا تۆمار بکردبایە.

شایانی باسە کە هەر لەم لیستەیەدا مێژووی (1225) بۆ کۆتایی حوکمرانی عەلی پاشا (1217 ـ 1222) داندراوە ئەوەش هەڵەیەو ڕەنجووری خۆی ئەم هەڵەیەی نەکردووە بەڵکوو یەکێکی تر ئەو دووەی کردووە بە پێنج و لە لای وا بووە کە سلێمان پاشا ساڵی 1225 دوای عەلی پاشا (کە دەبێ تێیدا کوژ رابێ) بووە بە والی بەغدا.

وەك چۆن لە لیستەی یەکەمدا یەکێك لە لایەن خۆیەوە ناوی «سلطان محمود» زیاد کردووەو مێژووی (1204)ی بۆ دەست پێکردنی حوکمرانی یێکەی داناوە، لە کاتێکدا (1223)یە بەلای منەوە شێوەی نووسینەکەی لە هی ڕەنجووری جیاوازە ،ئەگەر چی بە هۆی نیزیکی لێك چوونیانەوە هەست پێکردنی ئەو جاوازییە لە بەینی هەردوو خەت ئاسان نیە.

ئەم خاڵانە تا ڕاددێکی باش ژیانی ئەم شاعیرە کوردەمان بۆ ڕووناك دەکەنەوە، ئەویش لە ڕێی بەڵگەنامەوە کە شاعیر بە دەسخەتی خۆی نووسیویە.

لە ڕاستیدا باشترین ڕێگە بۆ کۆڵینەوە لە ژیانی ناوداران نووسینەتی لەبەر تیشکی ئەو زانیاریەدا کە بە خەتی خۆیان نوسیویانن، چ وەك زانیاری پرژ وبڵاوی سەرکتێبی دەستنووس یاوەك نامەیان بۆ خەڵك ونامەی نووسراو لە خەڵکەوە بۆ ئەوان و هەر فرمان و بریارێکی ڕەسمی لە بارەیانەوە چونکە ئەمانە هەموو بە بەڵگەنامە (وثائق) دادەندرێن.

لێرەدا وای بە باش دەزانین کە دەقی لیستەی چوارەم بهێنینەوە، لەبەر ئەوەی زۆربەی ئەو خاڵانەی پێوەندیان بە ژیانی ڕەنجووری‌یەوە هەیە تێیدا بەدی دەکرێن.

لیستەی سێیەمیشمان بەلاوە گرنگەو لەوانەیە چەند مێژوویێکی هەندێك لەو ڕووداوانە لە هیچ سەرچاوەیێکدا ئاوا بە

وشرح الشمائل لخاتم المتأخرين الشيخ ابي ضة الله احمد بن الحجر المكي وغيرها

مما مر ذكر مصنفها اقتصرت على ما اشتهر من كتب المذهب واما الكتب

الغير المشهورة فلا تحمل الرسالة ذكرها

والحمد لله رب العالمين بعون الله

تمت

من يد احقر العباد واحوجهم الى رحمة الله ...

... عمر ... غفر الله ... ولمن ... المسلمين امين

١٣٠٦

وردی نەهاتبن لەوانە مێژووی «شەڕی ئاوەگرد» کە یەکجار بایەخدارە بەلامانەوەو داستانێکی نەتەوایەتی کورد بووەو بووەتە هۆی لە نێو چوونی فەرمانڕەوایەتی یێکی کوردی بە ناوی فەرمانڕەوایەتی «کویسنجاق»ەوەو ،شەهید بوونی (عوسمان پاشا)و قوچ پاشای برای دەتوانین ئەم دوولیستەیەو تەنانەت دوو لیستەکەی‌تریش بە کارێکی مێژوویی ئەم شاعیرە کوردە دابنێین کە گیانێکی مێژوو پەرستی هەبووە.

ئەو کەمە دەستکارییەی ئێمە لەم لیستانەدا کردبێتمان ئەوەیە کە مێژووی ڕووداوەکانمان جوێکردووەتەوەو خەتێکمان خستووەتە نێوانیانەوە، چونکە خوێنەر ئاوا پتر سوودی لێوەردەگرێت ،لەو جێیانەشدا کە ڕەنجووری نیشانەی بۆ مانگە عەرەبی‌یەکان داناوە ئێمە ناوی تەواوی مانگەکانمان نووسیوە، چونکە هەموو کەسێك بەو نیشانانە (رموز) مانگەکان ناناسێتەوە. هەروەها چەند جارێك وشەی (بابان) مان لە لێوان دوو کەواندا نووسیوە بۆ ئەوە کە خوێنەر دەمودەست بزانێ ئەو میرە بابانی بووە.

جێ گوتنە کە بە پێ سەرچاوەی مێژووی لە مێژووی ئەو ڕووداوانە نەکۆلیوینەوەو بە نیازی لێکۆڵینەوەوە نەمان هێناوەتە ناو ناوانەوە، بەڵکە لە پەراوێزدا لە برێکیان دواوین.

ڕەنجووری شالە بەگی لە لیستەی چوارەمدا هێندێك بابەتی دیکەشی باس کردووە. وەك چەند جار هێنانی سەتڵی لە چەرمی گا دروستکراو (دۆلکە) بۆ بیری مزگەوتەکە کە نرخەکەی (نیو قورۆش) بووە.

ئەویش لە یەکێك لەو ساڵانەدا کە دوور نیە (1209)ی کۆچی بێت «1794 ـ 1795ی زایین» چونکە مەلا عومەری ڕەنجووری بە (سهو) «1029»ی نووسیوە.

نووسیویە «حسین بیك» لە ڕۆژی (20)ی مانگی ذو القعدة واتە لە دوادوایی‌یەکانی ئەو ساڵەدا بۆ کاری ئاو هەڵگۆزتنی بیر کریویە. ڕەنگە هەبێت شتی وا بە بێ بایەخ بزانێ، بەڵام لە ڕاستیدا ئەوسا لە شارو ناوچە دەشتایی‌یەکاندا کە کانی‌و کارێزو ڕووباریان تێدا نەبوو ئەو سەتڵانە پێویستی‌یێکی گرینگ بوون چونکە خەڵك پشتی بە ئاوی بیر بەستووە. لەو شارانەدا وەك کەرکووك وەستاو دوکانی تایبەت هەبوون بۆ دروستکردنی‌و فرۆشتنی ئەم جۆرە کەرەستەیە وەکوو «حاجی صالح». ناوێك کە وەستای ئەوە بووەو ڕەنجووری لە (ل 334)ی لیستەکەدا باسی ئەوەی کردووە کە دۆلکەیێکی یا بۆ مزگەوت یان بۆ ماڵی خۆی دروستکردووەو هێناویەتیەوە، ئەویش لە سەرەتای مانگی جمادی الثانی ـ «16 ئەیلول»ی ساڵی 1218ی کۆچیدا «1803 ـ 1804ی زایین». ئەم بابەتانە کە پێوەندیان بە باری ئابووری‌و کۆمەلایەتی‌یەوە هەیە بۆ مێژوونووس بایەخدارن.

هەروەها باسی (بارانی پەڵە)ی کردووە لە ڕۆژی دووشەممە (3)ی جمادی الاخری ساڵی 1209ی کۆچی «1794 ـ 1795ی زایین»و ڕۆژی دووشەممە (14)ی مانگی ربیع الآخری ساڵی (1208)ی کۆچی کە بەرانبەر بە (9)ی «تەشرینی دووەم»

«1793 ـ 1794ی زایین». لە چەند جێگەیێکی تریشدا ئاماژەی بۆ ئەوە کردووە، وەك پەڵەدانی ساڵی (1210)ی کۆچی «1795 ـ 1796ی زایین»

کە لە پێش نیوەڕۆژی (27)ی تەشرینی یەکەم بەرانبەر بە (25)ی مانگی ربیع الاخر بووەو هی ساڵی (1205)ی کۆچی کەوتووەتە ڕۆژی (22)ی ربیع الاخر (4ی تەشرینی دووەم) (بڕوانە ل 334ی دەستنووسەکە).

بایەخدانی ڕەنجووری بە مەسەلەی پەڵەدان هەر لەبەر ئەوە نەبووە کە ناوبراو حیسابدارێکی بەرزی کورد بووە لەو سەردەمەداو چاوەدێری کەش و ئاووهەوای کردووە، بەڵکە لەبەر ئەوە کە پەڵەدان لایەنێکی گرنگی ئابووری ئەو دەمە بووە کە کشتوکاڵەو جووتیارانی کورد بە پەرۆشەوە چاوەڕوانی ئەم کاتەیان کردووە تا بتوانن دەخڵیان شین بێ ئەگەر تەماشای ئەو چوار ساڵەی پێشوویان بکەین بۆمان دەردەکەوێت پەڵەدانیان تێدا دواکەوتووە ساڵی (1209) یەکجار وشك و بێ باران دێتە بەرچاو هەرچی ساڵەکانی تریشن پەڵەیان تێدا پاش نەکەوتووە چونکە دەکەونە نیزیك (5)ی تەشرینی دووەمەوە. بە پێ ڕوانگەی

ستێرناسی (المرصد الفلكي)و ساڵنامەی گراو کە ساڵی 1983 لە دێی «گراو» لە باکوری خۆرهەڵاتی هەولێردا لە سەر شاخی (داری لوکان) دۆزیمانەوە ـ خەڵکەکە «قوچی گەلاوێژ»ی کردووەتە نیشانەی (پەڵەدان). واتە هەر کاتێك خۆر گەیشتە سەر ئەم قوچەبەردە کە لە جێ ئاوا بوونی ئەستێرەی گەلاوێژدا دانـدراوە لە روانگەکەدا ئەوش لە گەرانەوەیدا لە «قوچی گەرانەوەی سەری هاوین»ەوە کە خولگەی قرژاڵە (مدار السرطان)و نیشانەی کەلووی قرژاڵە بۆ «قوچی ئەووەڵی زستان» کە خولگەی گیسکە «المدار الجدي» ونیشانەی کەلووی گیسکە ئەو دەمە پەڵە دەدات و رێکەوتی پێنجی تەشرینی دووەم دەبێت.

لە (ل 4)دا رەنجووری باسی بەندکرانی عەبدورڕەحمان ئاغا (کور محمد؟) دەکات لە (15)ی مانگی (ربيع الاول)ی ساڵی (1213)ی کۆچیدا (1798 ـ 1799)ی زایین.

لە (ل 5)دا باسی ئەوەی کردووە کە تفەنگی (بەکر بەگ)ی هەڵەدینی لە لا بووەو محەمەدی کوری یوسفی رەش و عەلی وەیسی یاغەمری نامەی (شێخ ئیبراهیم) یان بۆ بردووە وئەویش تفەنگ و (قالب) ەکەی داونێو بۆ ئیسماعیل بەگی هەڵەدینیان بردووە.

رەنجووری هیچ مێژوویێکی لێرەدا نەنووسیوە لە (1218)ی کۆچی بە دەر کە بۆ بابەتێکی تری بووە. باسی ئەم (بەکر بەگ)ەم لە شێخ کاکە حەمەی شێخ عەبدولکریمی شەدەڵە پرسی، گوتی نازانم کۆیە، ناوی محەمەد بەگی هەڵە دێنم بیستووە کە خاوەن دەستەڵات بووە وئێستاش بنەماڵەیان لە هەڵەدن ماوە.

لە (ل 99)دا مێژووی کۆچی دوایی کردنی سلیمان خضر رۆژبەیانی نووسیوە کە رێکەوتی (27)ی مانگی رەجەبی شەوی هەینی ساڵی (1205)ی کۆچییە «1790 ـ 1791»ی زایین.

شایستەی باسە کە مامۆستا جەمیل رۆژبەیانی لە گوتاری المعروفون من الروژبيانيه (الروزبهانيه) في الكتب التاريخيه)دا کە لە ژمارە یازدەی گۆڤاری دەستەی کوردی کۆری زانیاری عێراقدا بلاوکراوەتەوە ،باسی خدربەگی رۆژبەیانی دەکات و دەڵێت لە نیوەراستی سەدەی دوازدەهەمی کۆچیدا سەرۆکی خێڵی رۆژبەیانی بووەو چەند کورێکی هەبووە ـ لەوانە مەلا حامید بەگ ،سەیفی بەگ، خالید بەگ و ناوی ئەوانی تری نەهێناوە.

دەڵێت خدر بەگ خانوویێك و زەویو زاری تری هەبوون لە کەرکووك جادوور نییە ئەو سلێمانەی کە رەنجووری مێژووی کۆچی دوایی‌کردنی نووسیوە کوری ئەم خدر بەگە بوو بێت.

هەر لەو لاپەرەیەدا مێژووی کۆچی دوایی کردنی (شێخ موسای شێخ عەلی مۆرتکە)ی بە (1)ی مانگی شعبانی ساڵی (1205) دانـاوە لە دێی کوفریدا. ئەم کابرایە برای شێخ مەحموودی مۆرتکەیە کە لە لیستەی چوارەمدا مێژووی کۆچ کردنەکەی هاتووە.

ئەگەر چی زانیاریمان لە سەر ئەم کەسانە نییە بەڵام دوور نییە لە پاشە رۆژدا شتی نوێیان لە بارەوە بە دەست بخەین و، ئەوساش پتر پێویستمان بەو مێژوانەی رەنجووری دەبێت.

لیستەی چوارەمی رەنجوری

1126	وفات شيخ اسماعيل أبدا لانى قدس الله سره العزيز
1157	وفات شيخ عبدالله ولدى شيخ اسماعيل قدس سرهما.
1133	تولد شيخ احمد ابن شيخ عبدالله (أبدالانى)
1219 / 2 ز(ربيع الآخر)	وفاتش (شيخ احمد ابدالان) رحمه الله يوم الثلاثاء قبل الزوال.
1201	وفات شيخ عمر ابن شيخ عبدالله ابدالاني،
1196	آمدن سليمان پاشاى وزير والى بغداد بخانه كشه دفعهٔ اول

تولد شیخ احمد ابن شیخ عبدالله ۱۱۳۳
وفاتش رحمه الله ۱۲۱۹

وفات شیخ عبدالله والدی شیخ اسمعیل قدس سرها ۱۱۵۷

وفات شیخ اسمعیل البالانی قدس الله سره العزیز ۱۱۲۶

وفات شیخ عمر ابن شیخ عبدالله البالانی ۱۲۰۱

وفات شیخ محمد بن شیخ عمر ... ۱۲۱۸ ربیع الاخر روز یکشنبه ۶

وفات ملا یونس کلاتی ذوالقعده ۱۱۹۲

آمدن سلیمان پاشا از ... بغداد بجانب ... دفعه اول ۱۱۹۶

تولد عمر ... ۱۱۶۴

بلوغ ... ۱۱۷۸

... توبه ۱۱۹۰

تولد خالد بن فتح صالح ۱۲۰۵

انکاح سلطانه بنت ... ۱۱۹۲
انکاح آمنه بنت الشیخ ۱۲۰۴
انکاح شهناز از اخوان فتح صالح در ماه محرم ۱۱۹۷

تولد فرزند اسمعیل در آخر ایام تشریق ۱۱۹۷ ۱۲ ذی الحجه

تولد مصری نصف المحرم یوم الثلاثاء ۱۱۹۳

وفات سلطانه ربیع الاول ۱۲۰۳

... شیخ ... رفتن در عقب حسن پاشا ... والی بغداد ۱۱۹۲

... شیخ حسین رفتن به بغداد ۱۱۹۶

آوردن خانه از آغا ... بنزد محمد جدیده در کرکوک ۱۲۰۱ ۱۵ ص

آوردن خانه بنزد محمد جدیده و بغداد ذوالقعده ۱۱۹۷ ۲۹

وفات ... ۱۱۹۸ شوال ۲۷

وفات آمنه بنت الشیخ ۱۲۱۳ ذی الحجه یوم الجمعه وقت ... ۱۲ روز ... ایام تشریق

نصب محمد پاشا ولد محمود پاشا ... کوی ۱۲۱۶ ... ۲۶ روز دوشنبه (۱)

انکاح صالحی بنت فتح صالح از فتح اسمعیل فرزند ... ۱۲۱۵ ربیع الاخر ۲۶ ... ۲۱ جمعه ...

1196 / 12 ذو القعدة	وفات ملا يوسف كاريزى
1209 / 6 ربيع الآخر روزيكشنبه	وفات شيخ محمود بن شيخ علي مورتكه
1164	تولد عمر رنجورى
1178	بلوغش (يانى بالغ بونى رەنجورى)
1190	سال توبه
12/1205 را (ربيع الأول)	تولد خالد بن فقي صالح
1192	انكاح سلطانه بنت شيخ عيسى
8/1204 ع	انكاح آمنه بنت الشيخ
1197	انكاح شهناز ازاخو ام فقي صالح درماه محرم وآوردنش در غرة صفر المظفر
1193 / يوم الثلاثاء	تولد مصري نصف المحرم
5/12012 ج (جمادى الآخر)	شوهر كردنش (يانى مصرى)
13/1197 ذي الحجة	تولد فرزندى اسماعيل در آخر ايام تشرين (9)
23/1203 ربيع الأول وقت الفجر روز 3 شنبه	وفات سلطانه
1196	درخدمت شيخ حسين رفتن به بغداد
1192	درخدمت شيخ بطاقوق رفتن درعقب حسن پاشا والى بغداد (10)
19/1197 ذوالقعدة	آوردن خانه بنز (بنزد) مسجد جديد وتعمير او
15/1201 ص (صفر)	آوردن خانه از آغجه لر بنزد مسجد جديدة در كركوك
27/1198 شوال	وفات همشيرام سارى
26/1216 ل (شوال) دروشنبه (دردوشنبه) 9 ذو القعدة داخل كوئه	نصب محمد پاشا ولد محمود پاشاى كوى
1213 ذي الحجة يوم الجمعة وقت جاشت روز دوم أيام تشرين	وفاة آمنه بنت الشيخ

21/1215 ربيع الآخر جمعه	انكاح صراحئ بنت فقى صالح ئەز فقى اسماعيل فرزندی ام ودخ (ودخل) بها 26 (ربیع الآخر) 3 شنبه
3/1209 جمادی الآخر روز دوشنبه	وفات خدیجة حسن فرامز

ليستەی سێ‌یه‌ مى مه لاعومەرى رەنجورى

(تاريخ واليها (ي) كردستان وغير (11)

میژوو	روداو
1110	شكست مير سليمان (12)
1120	شکست بکربیگ (13)
1136	فتح همدان
1160	قتل نادرشا درحوالی مشهد وكلات
1152	قحطی مشهور
1146	شهیدشدن طوپال عثمان پاشا درقرب آغجەلر (14)
1145	امدن طهماسب برادرزادهٔ نادرشا
1171	آمدن شيخ على خان
1169	تسلط وكيل دولت كريم خان زند
1155	سال قونباره
8/1160 رمضان	دعوای قم چوغه(15)
1176	سوختن شهربان بدست خظرآغا
26/1164 رمضان (روژی)خمیس	فتح آب كردوقتل عثمان پاشای‌کوی(16)
1143	قتل خانه پاشا (17)
1166	فتح سنجار
1175	قتل محمد پاشا قرەداغ درپی‌باز(18)
1178	قتل سليمان پاشای بابان (19)
25/1163 شعبان	شکست حسن آلى خان
1171	طاعون قلعه چوالان وآمدن بادينى
1156	وفات خالد پاشا

تاریخ والیهای کردستان و غیره

شکست میر سلیمان سنه ۱۱۱۰

شکستن بکربگ ۱۱۲۰

فتح همدان سنه ۱۱۳۶

قتل نادرشاه در حوالی مشهد و کلات سنه ۱۱۶۰

تخلیه شهرزور سنه ۱۱۵۰

شهید شدن سلیمان پاشا عثمان پاشا در قرب آغجلر سنه ۱۱۴۶

آمدن طهماسب برادرزاده نادر سنه ۱۱۴۵

آمدن شیخ میرخان سنه ۱۱۷۱

تسلط وکیل‌الدوله کریم خان زند سنه ۱۱۶۹

سال قوناپاره سنه ۱۱۵۵

دعوای قرچوغه سنه ۱۱۶۰ ۸ ص

سوختن شهر بانه بسبب خوار سنه ۱۱۷۶

فتح آب کرد و قتل عثمان پاشای کوی سنه ۱۱۶۴ ص خمیس ۲۶

قتل خانه پاشا سنه ۱۱۴۳

فتح سنجار سنه ۱۱۶۶

قتل محمد پاشا در قره‌داغ در بیاره سنه ۱۱۷۵

قتل سلیمان بگ بابان سنه ۱۱۷۸

وفات خالد پاشا ۱۱۵۶

شکست حسن آلاجاق سنه ۱۱۶۳ ۲۵ ش

طاعون قلعه چوالان و آمدن بادیه سنه ۱۱۷۱

قتل سلیم پاشا ۱۱۷۰

آمدن شوخان سنه ۱۱۸۹

شکست علی مردان خان و احمد پاشا سنه ۱۱۸۸

شکست حمزه خان در زره‌بار سنه ۱۱۹۱

طاعون بغداد و کرکوک

و آمدن بکر بیک برادر پاشا و وزیر بکر بیک ۱۱۸۶

قتل تیمور پاشای کوی سنه ۱۱۹۲ ۲۵ ص

وفات احمد پاشای بابان سنه ۱۱۹۲ ۲۲ ج

قتل نوره پاشا ۱۱۸۷ سنه ۱۱۹۲

قتل محمد پاشا و عمر پاشا سنه ۱۱۹۴ ص

جنگ بکر آغا عمر میر با خلق ۱۲۰۲

قتل محمد پاشا بابان در محال صادق بلاغ و سلیمه سنه ۱۱۹۸ ۶ جا روز الاحد

وفات محمود پاشای کوی ۱۲۰۲

فتح عمر پاشا ملطیه سنه ۱۲۰۶ ذوالقعده

وفات عثمان پاشا در بغداد سنه ۱۲۰۴ ۹ جا

تعمیر سلیمانیه و تخریب قلعه چوالان سنه ۱۱۹۹

نصب محمد پاشای کوی

رفتن عبدالرحمن پاشا نزد علی پاشا بغداد بعد از قتل احمد کهیا ... رمضان ۵ و عزل ... از حکومت سلیمانیه سنه ۱۲۱۲

نصب ابراهیم پاشا ... در سلیمانیه فقط ۱۲۱۲ ذوالقعده ۱۶ روز الاحد

و آمدن عمر پاشا ... حکومت ... ۱۲۱۵ ذوالقعده ۵

1170	قتل سليم پاشا (20)
1189	آمدن شفی خان (21)
1188	شكست على مراد خان ومحمد پاشا(22)
1191	شكست خسروخان در زره‌بار(23)
1186	وآمدن بكربيك برادر پاشاى وزير بكركوك
1192/25 صفر	قتل تيمور پاشاى كوى (24)
1192/27 جمادى الآخر	وفات احمد پاشاى بابان
1192	قتل شوره پاشا
1194 /رمضان	قتل محمد پاشا وعمر پاشا
1202	جنگى بكرآغاى عزير باخلق كركوك
1198/6 جمادى اإول يوم الأحد	قتل محمود پاشا بابان درمحال
	ضاوغ بلاغ ويلتمر (25)
1202	وفات محمود پاشاى كوى (26)
1204/9 جمادى الأول	وفات عثمان پاشا (بابان(دربغداد
1199	تعميرسليمانيه وتخريبى قلعه
	چوالان (27)
1206/7 ذوالقعده	فتح تمر پاشاى مللى (28)
1216/26 ل (شوال) يوم الأحد	نصب محمد پاشاى كوى (29)
	رفتن عبدالرحمن پاشا ببغدا بعداز
1212/ غرهٔ رمضان	قتل أحمد كهيا خربنده اوغلى
	وعزل شدن او أزحكومت سليمانيه
1212/16 ذوالقعده	نصب ابراهيم پاشا برسر سليمانيه‌فقط
1215/5 ذوالقعده	آمدن تمر پاشا (مللى) بكركوك بجهت حكومت عرفا

پەراوێز

(1) ئەم (مجموعە) یە کە بەدەسخەتی ڕەنجووری‌یە برێتیەلە (12) کتێب وناميلكەو نووسینی پرژ وبڵاو کە لەسەر لاپەڕەیێك یان پتر نووسیونی. ئەمانەن:

1 ـ کتێبی: لمع اليسيرة لەبابەت ماتماتیکەوە.

2 ـ باب الفرائض لە تحفة ابن حجر لە سەرەتای مانگی ڕەجەبی ساڵی 1205 دا نووسیوە.

3 ـ کتێبێك لەسەر (الفرائض).

4 ـ بابەتی نیکاح لە تحفة ابن حجر.

5 ـ بابەتێك لە تحفة ابن حجر، (20)ی (صفر)ی (1207)ی کۆچی نووسیوە.

6 ـ طلاق الأكراد «ايقاد الضرام على من لم يقع طلاق العوام» هي زانای‌کورد (ابن الحاج)ە. لە کۆتایی‌یێکەی نووسیوە «كتبه الرنجوري‌بن خالد بيك سنة 1206/12س» واتە (12)ی مانگی شعبان.

7 ـ هەڵبەستێك (منظومة)ی سيوطي ساڵی 1206 نووسیوە.

هەروەها (شعری كلشن) پەڕەیێکە وا لەسەر پەراوێزی ئەم مێژووە «1224 و 25 دا 21 كانون أول و 9جدي»، واتە ساڵی 1224 و 25 ذو القعدة.

8 ـ طبقات الشافعية هي ابوبكر بن هداية الله (المصنف الكوراني)یە، لەکۆتایی‌یێکەی نووسیوە: من يد أحقر العباد و افقرهم الى رحمة الله تعالى ابن خالد بيك عمر الرنجوري غفر لهماو لكافة المسلمين آمين 1206 في غرة شعبان».

9 ـ شرح قصيدة الشيباني في علم الكلام، ساڵی 1207، «27را» واتە لە 27 (ربيع الاول)دا نووسیوە.

10 ـ شرح محمد بن عمر التلمساني على قصيدة السنوسي. ساڵی 1206، 15 ربيع الآخرة نووسیوە پەراوێزێکی ڕەنجووری خۆی بەسەرەوەیە.

11 ـ اختلاج نامە. بەفارسی. ساڵی 1206، 19ی ڕەجەب کۆتایی بە نووسینی هێناوە. پاش ئەوە پەڕەیێك هەیە بەناوی «بانك كردن كلاغ» و «بانك كردن گوش»ەوە. ئەمجا هەرچوار لیستە مێژوویی‌یەکەی ڕەنجووری دێن.

12 ـ خشتەیێك بەناوی گیانلەبەرانەوە. چوار لاپەڕەش بەدوایدا دێ لە هەمان بارەوە. بابەتی ئەم دەستنووسە فارسی‌یە بەلای منەوە سەیرو نائاشنایەو لە (ل 335 ـ 339) دەگرێتەوە.

(2) کتێبی «سراج السالكين»، شێخ حسێنی قازی سلێمانی بەزمانی فارسی لەسەر چەند ڕێبازێکی سۆفیگەری «تصوف» داناوە، وەك ڕێبازی قادری نەقشبەندی، چشتی‌و خلوەتی. پێشەکی‌یێکەی ئەمەیە:

«الحمدلله الذي نقه قلوب العارفين بنور معرفته وشرح صدور المحبين بسر محبته. . .» دانەیێکم لەم کتێبەدیوە بەدەسخەتی مەلامحەمەدی هەوایی‌یە کەساڵی 1323ی کۆچی لە دێ تریەسپیان نووسیویە. ئەم دانەیە 37 لاپەڕەیەو هەر لاپەڕەیێکی 18 دێری تێدایە. ئێستا وا لەلای بەڕێز مامۆستا مەلا سەعدوڵڵای کوڕی لە بەغدا. ئەم کتێبە لە بابەتی خۆیدا بەنرخە.

مامۆستای زانا شێخ محەمەدی خاڵ لە کتێبی (الشيخ معروف النودهي /ل 83)دا بەسەرهاتی ژیانی شێخ حسێنی کوڕی شێخ مەحموودی نەقیبی نووسیوەو، گوتوویە ساڵی 1292ی کۆچی (1875ی زایین) کۆچی دوایی کردووە و ناوی چوار کتێبی هێناوەو دەڵێت زۆر شیعری کوردی‌و فارسی ئەوم لایە. مامۆستا مەلا عەبدو لکەریمی مودەڕریس لەکتێبی (علماؤنا في خدمة العلم والدين /ل 174 ـ 175)دا باسی ژیانی ناوبراوی لە هی مامۆستا خاڵ وەرگرتووە. ئەوەی شایانی باسە شێخ حسێن ساڵی 1264ی کۆچی (1847 ـ 1848ی زایین) قازی سلێمانی بووە، وەك لەشەجەرەی سەییدەکانی شابەدیندا دەردەکەوێ کە ڕۆژی 23ی شەووالی ئەو ساڵە بروانامەی ڕاستیی پێداوە.

(3) بەردی کۆنەمێروو بەردێکی گەورەیە لەنێو ڕووباری زێی گچکدایەو هەموو لایێکی ئاوە.

دەکەوێتە ئەو راستەوە کە زێیەکە لە خوارووی دووریانی دوکانی کۆن و تازەدا پێچ دەکاتەوە وزیاتر وابەلای قەراخی خۆرهەلاتی زێوە و لە رێگەی گشتییەوە دیارەو هەر ئەم بەردە بەو شێوەیە لەو ئاوەدا هەلکەوتووە. ئەم بەردە کونەمێروویێکی پر لە مێرولەی تێدایە لەبەرئاو ریێ پەرینەوەیان نییە. ئەم بەردە لەکن خەلك بەناوبانگەو نازاندرێ ئەو مێرولانە لە کوێ خواردەمەنی بەدەست دێنن، ئاخۆ ژێر زێیەکە کونی وەهای لییە بۆ قەراخ کە هاتووچۆی پێدابکەن، یان رێگەیتریان هەیە بۆ ژیان وینەشمان گرتوە

(4) کەچووم بۆ چوارقورنە ئەو کەسانەم لە خێلی شالەبەگی دیت، حاجی ئەحمەد، کوێخافەتحولـلا، محەمەدی حجی ئەحمەد، زرار بایز رەسوول مام ئاغا، محەمەدو جوامێرو پیروت هەرسێ کوری حسێنی مام ئاغا. پێش چوونم بۆ ئەوێ سوودم لە کاك عەزیز مەلا ئەحمەدی گرجانیی بلباسیو حاجی صالح حەسەنی کۆلەردیو سەلیم عەرەب سۆفی فەتاحی جاسەنەییو شێخ رەزای شێخ محەمەدی باسەرەیی ـ وەرگرت. ئەمەی دواییيان هێندێك زانیاریی لەبارەی باوکیەوە داینێ کە لەجاسەنە لەگەل شێخ مەحمووددا بەشداریی شەری کردووەو یەك دوو سال لای ئینگلیزەکان بەندکراوە و سالی 1937 کۆچی دواییکردووە. شالەبەگیان لە دێهاتەکانی سەر بە شێخ محەمەد وشێخەکانی تالەبانی لای کۆسرەتەوە کشتوکالیان کردووە، وەك: باسەرەو شووشکاو کەلکان و مێوژە. کاك دلشاد تۆفیق مەلا صدیقی رانیەیی ئەو زانیارییانەی بەدەنگی شێخ رەزا تۆمارکرد بۆمان.

(5) مەلا محەمەد ئەمین هەوایی کوری مەلا ئەحمەدی دووشوانییە، سالی 1341ی کۆچی (1922 ـ 1923ی زایین) کۆچی دوایی کردووە. وەك مەلاشەریف و خوالێ خۆشبوو (مەلا طەیيب)ی جووتەبرای ناوبانگە باش بووەو، هێندێك شیعری کوردیشی هەیە.

مەلا محەمەد ئەمین لەخانەقا لەشاری کەر کووك خوێندوویەو، پێدەچێت خانەقاکە ئەوەی سەیید ئەحمەدی خانەقا بێ چونکە لەوێ خوتبەیێکی بێ نوقتەی نووسیوە، ئەویش لە سالی 1308ی کۆچیا (1890 ـ 1891ی زایین) وەك لە کۆتایییێکەیدا نووسیویەو لەنێو کۆمەلە دەستنووسێکدایە کە بەخەتی خۆیەتی (مجموعة خطية).

سالی 1311ی کۆچی (1893 ـ 1894ی زایین) لە قوتابخانەی مەلا محەمەد صالحی موفتی لەکۆیە خوێندوویە، هەروەك لە کۆمەلە نامەیێکدا (منشآت) نووسیویەو لە (20)ی موحەررەمی ئەو سالەدا کۆتاییی پێ هێناوە. لە (20)ی (جمادي الاول)ی ئەو سالەدا وەك خۆی تۆماریکردووە، کۆمەلەنامەیێك (منشآت)ی تری نووسیوە. وەك لە کۆتاییی کتێبی «نصاب الصبیان»دا کە بەخەتی خۆیو لە (20)ی (جمادی الاول)ی ئەو سالەدا دوایی پێهێناوە، سالێ 1314ی کۆچی (1896 ـ 1897ی زایین)لە مزگەوتی گەورەی کۆیە لای مەلا عەبدوللای جەلی خوێندوویە. ئەم کتێبە فەرهەنگێکی فارسی ـ عەرەبییەو بەشیعرە، هەر پارچەیێك لەو کتێبە وەك (نوبهارا ئەحمەدی خانی) بەحرێکی عەرووزی تێدا بەکارهاتووە.

هەر لەو مزگەوتەدا ئەو یادداشتەی مەلا عەبدوللای جەلی نووسیوەتەوە کەلەنێو کۆمەلە دەستنووسی خەتی هەواییدایەو باسی چوونی خۆی دەکات بۆ ئێران بۆ گەراندنەوەی ئەو کوردانەی کە هەلاتبوون بۆ ئەوێ.

مەلا محەمەد ئەمین کۆمەلە نامەیێکی زۆری فارسیو عەرەبیی نووسیوەو گەلێکی تریشی کۆکردووەتەوە. برێکیان هیی زانایانی کوردن، وەك نامەی شێخ حەسەنی گلەزەردە (کە لە سەدەی هەژدە هەمدا کۆچی دوایی کردووە) لە وەلامی نامەی (ناردشا)داو نامەیێك شێخ حسێنی قازی و، نامەمەی (زینی دحلان) موفتیو مێژوونووس لە سعودیة بۆ مەلاعومەری باوکی مەلا ئەفەندیی هەولێریو، برێکیباش لە نامەکانی مامۆستاکەی زانای گەورە مەلا عەبدولـلای جەلی ـ وەك نامەی بۆ شێخ سەعیدی باوکی شێخ مەحموودی نەمر و بۆ شێخ بهاء الدینی بامەرنی و بۆ شێخ عومەری بیارەو بۆ شێخ حوسامەددینی تەوێلەو بۆ شێخ حەسەنی کانیی کە بودیو بۆ مەلا عەلیی کانیی کەبودیو

بۆ کەسانی تر. ئەوانە هەموو لەو کۆمەڵە (مجموعة) دەستنووسەدایە کەوا لەلای بەڕێز مەلا سەعدوڵلای کوڕی. من کۆکردنەوەی ئەم کۆمەڵە نامەیە وەك (مجموعة الرسائل) کە بەعەرەبی هەیە بۆ فێربوونی نامەنووسین ـ کە مەلامحەممەد ئەمینی هەوایی کۆی کردوونەوە بەکارێکی پێویست دەزانم ئەگەر بەناوی ناوبراوەوە بەچاپ بگەیێندرێت. لەبارەی ژیانی هەوایی‌یەوە هێندێك زانیاریم بەدەنگی مامۆستا مەلا شەریف تۆمارکردووە.

(6) شێخ محمد مردوخ: مێژووی کوردو کوردستان، بەشی یەکەم، ل 169 (بەفارسی)و بەشی دووەم ل 95. وەرگێرانی محمدفدا، چاپی 1958.

مامۆستای خوالێ خۆشبوو عەلائەدین سەجادی لە (مێژووی ئەدەبی کوردی /ل87، چاپی دووەم)دا ناوی مەلا یونسی هەلکاتینی هێناوە. لەل 608دا دەڵێت دوکتۆر کەمال فوئاد لە دەستنووسە کوردییەکانی ڤزبادن دا گوتوویە:

مەلایونس خەڵکی خیزان (هیزان)ەو خاوەنی کتێبی (تصریف و طروف و ترکیب)ە بەزمانی کوردیو ساڵی 1785 کۆچی دوایی کردووە.

یوسف ضیاء لە (الهدیة الحمیدیة)دا گوتوویە: تصریفا کرمانجی هیی مەلا حسێنی شیفکی‌یە (کەخەڵکی مکسێ)یە، واتە گەڕەکی شیفکا ئەمە شیفکانی ناوچەی مزوری‌نییە. تەماشای (دیوانا کرمانجی ل 116 ـ 117)بکە، لەگەڵ دەفتەری (شازدەهەم) ژمارە (32) لەزنجیرەی ژیانی ناودارانی کورد کەکتێبێکی گەورەمانەو دەستنووسە.

(7) دەربارەی سلیمان پاشا وعبدالله پاشا تەماشە (دوحة الوزراء ل250) بکەیێ شێخ رسولی کەرکوکی.

(8) رەنگە ئەم مەلا یوسفی کارێزی‌یە ئەو (کارێزی)یە شاعیرە بێ کە رەنجوری پێنج خشتەکییەکی لەسەر هۆنراوەیێکی ئەو هەیە (بڕوانە: دیوانی رەنجوری، ل 231).

(9) رەنجوری دیاری نەکردووە کە ئاخۆ تشرینی یەکەمە یان دووەم، بەڵکو بە تەنیا نووسیویە «تشرین».

(10) شێخ رەسوولی کەرکوکی لە (163)ی کتێبی «دوحة الوزراء ـ چاپی بەیروت»دا باسی دامەزرانی حەسەن پاشادەکاو، دەڵێ: پاش کۆچکردنی عەبدوڵلا پاشای والیی بەغدا محەممەدبێك و ئیسماعیل کهیە هەردووکیان هەوڵیان دا ببن بە والیی بەغداو، بەو هۆیەوە ئاژاوەو دووبەرەکی پەیدابوو.

جاکە حەسەن پاشای والیی کەرکوك نامەیێکی بۆئەستەموڵ نووسیو دەوڵەتی لە بارودۆخی بەغدا ئاگادار کردەوەو خۆی بۆ ئەم کارە دەست ـ نیشان کرد، پەسندکرا. کەچی حەسەن پاشا لەبەر ناکۆکیی نێوان میرەکانی کوردستان و بەتایبەت شەڕوشۆڕی نێوان محەممەد پاشای بابان و ئەحمەد پاشای برای، ماوەیێك لە کەرکوك مایەوەو نەچووە بەغدا. ئەو ناکۆکییە هەر دوو دەوڵەتی عوسمانیو ئێرانی خستە جەنگەوە. مێژوونووسی ناوبراو بەدووروودرێژی باسی ئەورووداوانەی کردووە (بڕوانە ل163 ـ 166ی کتێبی باسکراو). حەسەن پاشا نەیتوانی چارەسەری باری بغداو بگرە عێراقیش بکا، بۆیە تەنیا حەوت مانگ و (28) رۆژ فەرمانڕەوایی کردو، پاشتر لە ناوچەی دیاربەکر کۆچی دوایی‌کرد.

(11) پیتی (ی)ی دووەم لە وشەی «والیهای» نەنووسراوە.

(12) شکست میرسلیمان ساڵی (1110)ی کۆچی (= 1698 ـ 1699ی زایین):

مەبەستی (سلێمان بەبە)یە، کە بەپێی قسەی خوالێ خۆشبوو محەممەد ئەمین زەکی، کوڕی فەقێ ئەحمەدی دارەشمانەیە یا لە نەوەیەتیو قەلاچوالانی کردووە بە مەڵبەندی فەرمانڕەوایی بابان. دوای چەند سەرکەوتنێکی میر ـ سلێمان بەسەر لەشکری عوسمانیدا، عوسمانییەکان لەشکرێکی تری زۆریان لە بەغداو دیاربەکرو حەڵەبەوە هێناوەتەسەری، لەم جارەدا شکاوەو بەپێی کتێبی «کلشن خلفا» ئەم شکانەی لەساڵی (1111)دا بووە. پاش ئەوە بردراوە بۆ ئەستەموڵ و لەوێ لیێ خۆشبوون و گەڕاوەتەوەسەر فەرمانڕەوایی‌یەکەی خۆی «بڕوانە: محەممەد ئەمین زەکی، تاریخ سلیمانیو ولاتی، چاپی کوردی، ل (54 ـ 56)».

رەنگە مێژووەکەی ڕەنجوری ڕاستتربێ‌و ،شەڕەکەی لەو ساڵەدا بووبێ‌و ،چوونی بۆ ئەستەموڵ لەساڵی (1111)ی کۆچیدا بووبێ.

لە لاپەڕە (296)ی «گلشن خلفا /چاپی نەجەف ـ 1971»دا کە نظمی زاده مرتضی أفندي و موسی کاظم نورس لە تورکییەوە کردوویانە بەعەرەبی، ئەو بابەتە بەم جۆرە هاتووە:ـ لەساڵی (1101)ی کۆچیدا « بەهەڵە 1100 نووسراوە» میرسلیمان و میر حەسەنی بەبە تا نزیکی کەرکوك هێرشیان هێناو (دلاوەر)ی موتەصەریفی کەرکوك لەشەڕدا کوژرا. دەقی نامەی والیی بەغدا حەسەن پاشا بۆ میرسلێمان لەم سەرچاوەیەدا بڵاوکردراوەتەوەو، ئەوەیش دەردەخاکەوا چەند ساڵێکە میرسلێمان دەستی بەسەر ناوچەی سلێمانیدا گرتووە.

شایانی باسە کە ئەو زانیارییەی ئەمین زەکی دەیداتە پاڵ (گلشن خلفا) لەم چاپە عەرەبییەدانییە لەوانەیە لە چاپێکی تریدا هەبێ و خوالێ خۆشبوو، دیبێتی. ئەم سەرچاوەیە هەر ئەوەندەی تێدایە کە ساڵی (1112)ی کۆچی (= 1700 ـ 1701ی زایین) میرسلێمان فەرمانڕەوای ناوچەی شارەزوور واتە ناوچەی سلێمانی نەبووە ،بەڵکە (یوسف پاشا) فەرمانڕەوایی کردووە. دوورنییە دەوڵەتی عوسمانی ئەو کارەی پێ سپاردبێ‌و بابانی نەبووبێ.

هەر لەم بارەوە بڕوانە: «لونگریك، أربعة قرون من تأريخ العراق الحديث، ترجمة جعفر الخياط، ص 119».

(13) شكست بكربك ساڵی (1120)ی کۆچی (= 1708 ـ 1709ی زایین):

مەبەستی مەلاعومەری ڕەنجوری بەکربەگی برای میرسلیمانی بەبەیە، کە بە پێی قسەی ئەمین زەکی بەگ، دوای برای تەیمورخان بووەتە میری بابان.

مێژوونووسی گەورە محەمەد ئەمین زەکی لە لاپەڕە (59)ی «تأريخ سليمانى»دا دەڵێ: حەسەن پاشای والیی بەغدا لەساڵی (1126)ی کۆچیدا (= 1714ی زایین) لەشکری بردووەتە سەر بەکر بەگ و شکاندوویە پاشتر بەکربەگ بەدزییەوە چووەتە بەغداو لەوێ ناسراوەتەوە و بەفەرمانی حەسەن پاشا کوژراوە. لەم ڕووەوە تەماشای لاپەڕە (328)ی «گلشن خلفا»کە.

هەر لە لاپەڕە (329)ی ئەم سەرچاوەیەدا ئەوە خراوەتەڕوو کە کوڕەکەی ئەحمەد پاشای وەزیر لەساڵی (1127)ی کۆچیدا کراوە بە والیی شارەزوورو بووەتە فەرمانڕەوای ناوچەی سلێمانی.

(14) طوپال عثمان:ـ سەرلەشکرێکی چالاکی عوسمانی بوو، لەیۆنان لە دایك بووەو، لەشەڕێکدا لەگەڵ سوپای نادر شادا لەساڵی (1146)ی کۆچیدا (=1733 ـ 1734ی زایین) کوژراوە. ئەوەکا هێندێك مێژوونووس بەڵگە زۆربەیان دەڵێن لەناوچەی (لەیلان) بەکوشت چووە (بڕوانە: لونگریك، أربعة قرون من تأريخ العراق الحديث، ص 178). هەروەها لۆنگریك دەڵێ ئەم کارەساتە لە 26 ـ ی تشرینی یەکەمدا بووە، بەڵام ڕەنجوری لەڕووی شوێنی کوژرانیەوە دەڵێ لە ئاغجەلەر بووە. لەم بارەوە بڕوانە (تأريخ ماردين / ص174)ی عەبدولسەلام ماردینی. دانەیێکی وێنەگیراومان لەسەر دانە دەستنووسەکەی «دار الكتب و الوثائق القومية» قاهیرە لەکن هەیە.

(15) دەعوای قەمچووغە لە زەمانی سەلیم پاشای باباندا ڕووی داوە ئەو دەمە کە ئەحمەد پاشای والیی بەغدا بەهێزێکی زۆرەوە پەلاماری میرنشینی بابانی‌دا، شێربەگی برای سەلیم پاشا لەگەڵ هێزێکی باشدا بە قەڵای قەمچووغەوەبوو کە قەڵایێکی سەختەو دەکەوێتە سەردەربەندێکی زنجیرە چیای سورداشی باشووری خۆرهەڵاتی (دوکان). هەرچی سەلیم پاشاش بوو خۆی لە قەڵای (سرۆچك) توونداکردبوو. لەشکری عوسمانی قەمچووغەیان داگیرکرد، بەڵام شێربەگ نەکەوتە بەر چنگیان. لە دواییدا پەلاماری سرۆچکیان داو، سەرئەنجام هەردوولا پێك هاتن و ،ئەحمەد پاشا گەڕایەوە بۆ بەغداو لە ڕێ لە دەلی عەباس ،مرد.

جا کە سلێمان پاشای زاوای ئەحمەد پاشا بوو بە والیی بەغدا، سەلیم پاشا زاوای ئەحمەد پاشا بوو بە والیی بەغدا، سەلیم پاشا هێنایە لای خۆی‌و، ئەویش لە ڕازونیازی

تێ نەدەگەیشت و لە بەغدا ساڵی 1170ی کۆچی (1756 ـ 1757)ی زایین لەسێدارەی دا.

عبدالرحمن السویدي بەبۆنەی سەرکەوتنی ئەحمەد پاشا لە شەڕی قەمچوغەداو پەلاماربردنەسەر (سرۆچك) هۆنراوەیێکی (54) دێـڕی هۆنـدەوە کە تێیـدا کوردی کردووەتـە نەوەی «ماء السمـاء»ی عەرەب لەپێی قسـەوقسـەڵۆکێـك کە لە مێـژووی ئیسلامدا هەیە ئەوەتا دەڵێ :ـ

« وظن زعماً بنو ماء السماء بأن

ينجو ب (قمجوغة) من حادث جلل

اذ حصنها محكم البنيان مرتفع الأركان

شاهق أربیٰ فوق كل علی

خرقاء راسخة في الأرض شامخة

في الجو ناجمت العيوق في الحمل»

پاشتر کە ستایشی سەختیی دەکاو، دەری‌دەخا دەکەوێتە نێوان دوو شووراوە، دەڵێ: «وشار (شير) علیٰ أعوان نجدته بأن نعجل سيرا لاعلی مهل».

تەماشـای کتێبی سویـدی «حـديقة الزوراء في سيرة الوزراء ،ص 93 ـ 95» بکە کەدەستنوسە لەنامەخانەی (القادرية)دایە لە بەغداو نمرەکەی (س 1355)ە.

شێـخ ڕەسـوولی کەرکـووکی لە«دوحـة الـوزراء، ص 93 ـ 94»دا، باسـی شەڕی قەمـچـوغــەی کردووەو مێــژووی (1160)ی کۆچـیـی (1747ی زایـیـن) پێ‌داوەو، ڕۆژی ڕوودانـەکـەی کە هەشتی مانگی ڕەمـەزانـە ،دیاریی نەکردووە. عبدالرحمن السویدی یش هەر دەست نیشانی نەکردووە. لەوانەیە ڕەنجوری خۆی ئەم مێـژووەی نەهێـنـابێ، بەڵکـو لەسەر برێك دەستنووسی نووسراو لە کوردستاندا یا لە هێندێك مەلاو فەقێوە وەرگـرتبێ. ئەم مێـژووانـە زۆرجـار لەسەر کاغەزێك یان لەسەر بەرگ و قەراخی لاپـەڕەی دەستنـووسێـك ،نـووسراون. محەمەد ئەمین زەکیی ڕەحمـەتی لەلاپـەرە (68)ی (تـاريخ سليمانی)دا بەکورتی باسی شەڕی قەمچووغەی کردووە.

(16) آب کرد «ئـاوەگـرد»، وەك لێمـان کۆڵیوەتەوە، چیایێکە دەکـەوێتـە باکـووری خۆرهـەڵاتی کۆیـەوە. شێـخ ڕەسـوولی کەرکـووکی لە «دوحـة الـوزراء، ص 116 ـ 117»دا زۆرباش باسی ئەم داستـانـەو هۆیـەکـانیی کردووە. بگرە لەهەموو مێژوو نووسێکی دیکـە چاکتـر. ئێمـە لە هۆنـراوەکـەی عبـدالـرحمن السـویـدی بەدەر، لەهیـچ سەرچـاوەیێکی تـردا نەمـانـدیوە لەبەر ئەوەیشـە کە شەڕی ئاوەگـرد و باسی عوسمـان پاشـای کۆیـە کەقارەمـانێکی وڵاتپـەروەری کورد بووە: نەکـەتووەتە بەر چاوی مێژوونووسانی کورد.

کەرکووکی لەبارەی ڕووداوەکانی ساڵی (1160)ی کۆچییەوە «1747ی زایین» دەڵێ: سەلیم پاشای بابان لەزەمانی نادرشاوە گومـانی لێ‌دەکـرا ویـاخی دەبـوو. تا لەم دوایی‌یـەدا «پـەیمانی لەگـەڵ موتـە صەڕیفی کۆیـە عوسمـان پاشا دا بەست و، جۆی بوونـەوەو سەربـەخـۆیی ڕاگـەیـانـد»و لەنـاوچـەی کوردەواریـدا دەسەڵاتیان پەیداکرد و وردە وردە دەستیان بەسەرداگرت.

ئیـدی وەزیـر ،(واتـە سلێمان پاشا أبو ليلةی والی بەغدا)، نەیـدەتـوانی بەبێ‌دەنگی بمێنێتـەوە، بەڵکـە کەوتە لەشکرکێشی و جەنگ کردن لەگەڵ شۆڕشگێڕاندا.

لەئـەنجـامـدا بەسـەریـانـدا زاڵ بوو وەسـەلیم پاشا هەڵات و پەنـاوی بردە بەروڵاتی ئێـران و، ئامـۆزاکـەی (سلێمـان پاشـای بابان)لە جێی خۆی کرابە موتەصەڕیفی بابان. بەڵام عوسمان پاشـا پەنـای نەبردە ئێـران، چونکـە پێشتـر خراپـەی دەرهەق بە ئێرانیان کردبوو. ئیتر ڕووی کردە لایێکی نەزانداراو کاتێك وەزیر گەڕایـەوە کەرکـوك و چەنـد ڕۆژێـك تێیـدا مایـەوە، بیستی کە عوسمـان پاشـا هێـزەکـەی خۆیی کۆکـردووەتەوەو خۆی لەچیای ئاوەگرد (آب کرد) قایم دەکا.

ئەوجـا سلێمـان پاشـا بریـاری‌دا هێـزەکـەیـان لە ناوبـا بۆیە گەڕایـەوە ناوچـەکـەو ئابلۆوقـەی دان لە قەڵاو جێگەسەختەکانداو ئاوی لێ برین. ئەگەرچی عوسمان پاشاو هێزەکەی ئازایەتییەکی وەهـایـان پیشـان دا کە لەوە پترنـابێ، بەڵام لە پاشـدا شکان و

زۆریـان لێ کـوژراو، عوسمـان پاشـاو براکـانی (ئیبراهیم بەگ و سلێمـان بەگ) وحـەسـەن بەگی کوڕی بە دیـل گیـران و وەزیـر سەری بڕین و ناردنی بۆ ئەستانە (ئەستەموول).

شێخ ڕەسوول بەسەرهات و چارەنووسی (قوچ پاشا)ی برای عوسـمـان پاشـایـشـی ڕوون کردووەتـەوە کە بەلای مێژوونووسانمانەوە ئاشکرانەبوو قوچ پاشا ئەو پاڵەوانە کوردە بووە کە بەرانبەر لەشکری نادرشا دلێرییەکی کەم وێنەی نواندووەو، بەخـۆیو هێـزەکـەیەوە چووەتە (موسڵ) هێندێك لەشاعیرانمان، وەك حاجـی قادری کۆیـی، ستـایـشیـان کردووەو حوکمـەتی عوسمانیش لە پاداشتی ئازایەتییەکەیدا کردوویە بە فەرمانڕەوای هەولێر.

شێخ ڕەسوول دەڵێ پاش داگیرکردنی ئاوەگرد، سلێمان پاشا چووەسـەر قۆچ پاشـا لەقـەڵای هەولـێـر و، دوای نۆڕۆژ گەمـارۆدانی، قۆچ پاشـاگیـراو سەریـان بڕیو، لەگـەڵ سەری چەند پیاوێکیدا، ناردیانە ئەستەموول.

بەم شێـوەیـە میـرنشینی کۆیسنجـاق لە نێوچوو، کۆیە کەوتە دەست بابانییەکان.

لەگەڵ ئەوەشدا جارویار تەیمور پاشای کوڕی عوسمان پاشاو کوڕەکانی سەریان بەرزەکردەوەو دەکەوتنە خۆیان. عبدالرحمن السویدی بەبۆنەی سەرکەوتنی والیی بەغداوە لە شەڕی ئاوەگردو شەڕی هەولێـردا هۆنـراوەیێکی (20) دێـڕیی هۆنیـوەتەوە (بڕوانە کتێبەکەی: حدیقة الزوراء في سیرة الوزاره، ص3).

زانیـارییـەکی باش و لەبـارمـان لەسـەر ئەم بابـەتـە لەکنە کە هیـوادارین ڕۆژێـك لەڕۆژان بڵاوی یکـەینـەوە. جێی باسـە کە خانووەکەی قۆچ پاشا دەکەوتە قەڵای هەولێرەوەو شارەوانی هەولێر لەسـالانی پەنجـادا دەرگـای قەڵای ڕووخاندو ئەویش بەوهۆیەوە تێداچوو. ئێمە لە سێ سەفەرماندا بۆشاری هەولێر هەوڵمان دا ئەم خانـووە بدۆزینـەوە، تابـۆمـان ساخ بووەوە بە تەنیشت بەری خۆرئاوای دەرگای باشووری قەڵاوە بووەو دەرگایێك لەنێوانیاندا

هیـوادارین ڕۆژێـك لەڕۆژان بڵاوی یکـەینـەوە. جێی باسـە کە خانووەکەی قۆچ پاشا دەکەوتە قەڵای هەولێرەوەو شارەوانی هەولێر
لەسـالانی پەنجـادا دەرگـای قەڵای ڕووخاندو ئەویش بەوهۆیەوە تێداچوو. ئێمە لە سێ سەفەرماندا بۆشاری هەولێر هەوڵمان دا ئەم خانـووە بدۆزینـەوە، تابـۆمـان ساخ بووەوە بە تەنیشت بەری خۆرئاوای دەرگای باشووری قەڵاوە بووەو دەرگایێك لەنێوانیاندا

بووە.

واتە بەسەراوە بەسترابووەوە و لەگەڵ دەرگاکەدا ڕووخێندراوە. هەرچی کۆڵانی خانووەکەیشە کە پێی دەڵێن «حەرەم کوچەسی»، هێشتـا ماوەو، وەك دەست نیشـانمـان کردووە بڕێتییە لە یەکەم کۆڵانی پچووك و تەنگەبەری لای خۆرئاوای ئەو مزگەوتەی کە لە تەك دەرگـای قەڵادایـەو دەکـەوێتـە بەری خۆرئـاواوە. درێـژیی کۆڵانـەکـە نێـزیکـەی (20 ـ30) مەترێکەو، پێویستە ناوی قۆچ پاشای لەسەر بنووسرێ. هەر بۆ ئەم مەبەستە ئەو لیژنە شوێنەوار ناسەمان ئاگادارکردەوە کە بۆ بوژاندنەوەی قەڵای هەولێر تەرخان کراوە.

(17) قتـل خانـە پاشـا سالێ (1143)ی کۆچی (1730 ـ 1731ی زایین).

خانە پاشا (خانە محەمەد پاشا) کوڕی تەیمورخانی بابانەو، پیاوێکی زۆر چالاك بووە. سالێ (1136)ی کۆچی (1723 ـ 1724ی زایـیـن) لەگـەڵ ئەحمـەد پاشـای وەزیـردا چووە بۆ داگیرکردنی شاری (هەمەدان)و، کراوە بە فەرمانڕەوای ئەم شارەو چەند ساڵێك فەرمانڕەوایی ناوچەی (ئەردەڵان)ی کردووە.

محەمەد ئەمین زەکی دەڵێ نازاندرێ چۆن کۆتایی پێ هاتووە.

بەڵام لە (کلشن خلفا)دا هاتووە کە کوژراوە پاش ئەو خالید پاشـا فەرمـانـڕەوایی گرتـووەتەدەست. (تەماشای ل 60 ـ65ی تأریخ سلێمانی، بکە).

هەرچی ناوی خانـە پاشـایـە لە چاپـە عەرەبییـەکەی (کلشن خلفـا)دا نابیـنـدرێ ئەمین زەکی بەگ کە مێـژووی کوشتنی ناوبـراوی نەنـووسیـوە، دەبێ لەوەوە هاتبێ کە نظمی زادە یش مێژووەکەی ناو نەهێنابێ.

لۆنگـریـك لە لاپـەڕە (157)ی کتێبـەکەیدا «أربعة قرون من

تأريخ العراق الحديث، دەڵێ: خانە پاشاو خالید پاشای برای لەکەرکوکەوە تاهەمەدانیان لەژێر دەستدابووەو، هەردوو کوڕی بەکر بەگ بوون (ل95). ئیستاله باکوری روژ ئاوای (سەید صادق) جوگەیەکی ئاوی گەورە هەیە بە ناوی «جوگەی خانەپاشا» وەلەئاوی شاتوانی سەید صادق دێت.

(18) قتل محمد پاشا قرەداغ دربی‌باز: (1175)ی کۆچی (1761 - 1762ی زایین).

محەمەد پاشا کوڕی خانە پاشای بابان بووەو هەوڵی داوە فەرمانڕەوایی لەچنگی سلێمان پاشای بابان دەربهێنێ، بەلام والیی بەغدا هێزی بۆ یاریدەی سلێمان پاشا ناردووە. محەمەد ئەمین زەکی دەڵێ شەڕەکە لەسەر (چەمی نارین) واتە لەکفری رووی داوە، ئەویش لە ساڵی (1174)ی کۆچیدا. هەروەها ئەوەیشی لە کتێبە مێژوویی‌یە دەستنووسەکەی خوالێ خۆشبوو حسێن ناظم وەرگرتووە کە محەمەد پاشا هێزی (باجەلان)ی لەگەڵدابووەو لە (پێباز) واتە لەسەر چەمی (سیروان) لەنێوان کەلارو دەربەندیخان شەڕەکە قەوماوەو ئەویش کوژراوە. بەم جۆرە قسەکەی حسێن ناظم لەگەڵ هی ڕەنجووریی شاعیردا یەك دەکەوێ.

(بڕوانە: محمد أمین زکی تأريخ سلیمانی، ل 71).

(19) قتل سلیمان پاشا بابان (1178)ی کۆچی (1764 - 1765ی زایین).

لەبارەی کوشتنی سلێمان پاشاوە زانای کورد عەبدوڵڵا بێتوشی بەخەتی خۆی ئەم دەقەی خوارەوەی نووسیوە:-

«تأريخ وفات سليمان پاشا ابن خالد پاشا ليلة الجمعة من ذي الحجة سنة 1178 قتل في بيته داخل الحرم دخل عليه ليلاً رجل من قصبة كوي أسمه فقه ابراهيم فضربه خنجراً وهو نايم على فراشه فمات من تلك الضربة بايام قلائل رحمه الله تعالى».

بێتوشی ئەوەی لەسەر پشتی کتێبی سیوطی «البهجة المرضية في شرح الألفية» نووسیوە، کە هەمووی بە دەستنووسی خۆیەتی‌و ئێستا لە نامەخانەی ئەوقافی سلێمانیدایەو ژمارەکەی (2315)ە. ئەم نووسینەی زانای مەزن بێتوشی لەبارەی چۆنایەتیی کوشتنی ئەومیرە بابانییەوە نرخێکی زۆری هەیەو بە بەڵگەنامە (وثیقة) یێکی بایەخدار دادەندرێ چونکە لە ڕۆژانی کوژرانیدا یان ماوەیێکی کورت پاش ئەوە نووسیویە چونکە وەك مامۆستای بەڕێز شێخ محەمەدی خاڵ لەکتێبە بەنرخەکەیدا (البیتوشی، ص 21 - 22) دەڵێ بێتوشی تاساڵی (1178)ی کۆچی لەشاری (احساء) بووە و، ساڵی (1179)ی کۆچی لە گوندی - بێتوش - بووە (کە دەوری 30 - 40 کیلۆمەترێك لە قەڵاچۆلان دوورە کەسلێمان پاشای تێدا کوژراوە). جا دوورنییە لە دوادواییەکانی ساڵی (1178)ی کۆچیدا لە (احساء)ەوە گەیشتبێتە کوردستان یان لە مانگەکانی سەرەتای ساڵی داهاتوویدا.

(20) قتل سلیم پاشا بابان (1170)ی کۆچی (1756 - 1757ی زایین):

لەم ڕووەوە بڕوانە برگەی شەڕی قەمچووغە وشەڕی ئاوەگرد.

(21) آمدن شفی‌خان (1189)ی کۆچی (1775 - 1776ی زایین) مەبەستی ڕەنجووری لە هاتنی شەفی‌خان (محەمەد شەفیع خان)ی زەندە، ئەمەیش وەك مەردۆخی کوردستانی دەڵێ: (پاش دیل کرانی عەلی موراد خانی زەند لەلایەن ئەحمەد پاشای بابانەوە کە سەرلەشکری ئەو هێزە ئێرانییە بوو بۆ یاریدەدانی محەمەد پاشای بابان هاتبوو، کەریم خانی زەند زۆر توورە و دڵتەنگ بوو و محەمەد شەفیع خانی لەگەڵ دوازدە هەزار شەرکەردا بۆ یارمەتیی محەمەد پاشاناردو خوسرەوخانی ئەردەڵانیش لەو پەلامارەدا بەشداربوو. بەلام کە بەرەو شارەزوور هاتن، ئەحمەد پاشا بەبێ شەڕو شۆڕ هەڵات و محەمەد پاشایش لەجێی ئەو بوو بە فەرمانڕەوای بابان.

شەفیع خان و خوسرەوخان دوای حەوت مانگ گەڕانەوە بۆ ئێران) مەردۆخی ئەمەی لە (تأريخ کردستان و توابع، بەرگی یەکەم، ل 135)دا نووسیوە بەبێ ناوهێنانی مێژووی ساڵەکە.

کەرکوکی‌یش کەلە (ل150 - 151)دا باسی هێرشی سێ قۆڵیی کەریم خانی زەند (کەسەرۆکێکی کوردبوو) بۆ سەر عێراق

دەکا کە یەکێکیان ئەم هێرشەیەو ئەوی دیکەیان پەلاماردان و داگیرکردنی شاری (بەسرە)یە، ناوی شەفیع خان ناهێنیٚ‌و مێژووەکەیی دیاری ناکاو، ئەوەیش مێژووەکانی ڕەنجوریمان پتر لەلا گرنگ دەکا.

دیارە کەرکووکی زۆر سەرکەوتوو نەبووە لە تۆمارکردنی زنجیرەی ڕووداوەکانی سالآنی (1186 - 1192)داو، مێژووی زۆربەیانی نەنووسیوەو تێکەڵی کردوون. هەرچی کارەکەی مەردۆخیشە ڕێکوپێکترو پوختەترە.

(22) شکست علی مراد خان و محمد پاشا (بابان):-

تەماشای باسی «آمدن شفی خان»بکە. لەپێشدا باسمان کرد کە عەلی‌موراد خان لەلایەن ئەحمەد پاشای بابانەوە دیل کرا. وەك کەرکووکی لە (ل 149)ی کتێبەکەیدا دەڵێ، ئەوە لە چیای (سەرسیر) واتە لای (چوارتا) ڕووی داوە. هێزی ئەحمەد پاشا وحاجی سلێمان ئاغا (متسلم البصرة) لە پێنج سەد کەس تێپەڕی‌نەدەکرد، چونکە سەربازە عوسمانییەکان لەترسی دەهەزار شەڕکەری عەلی مورادخان بەبێ‌شەڕ ڕایان کرد. ئەحمەد پاشایش بەدیل گیراو - ەکەی خۆی ناردە بەغدا و والیی بەغدایش ڕێزی لیٚ‌گرت و ناردیەوە ئێران.

(23) شکست خسروخان در زرەبار:-

شێخ محەمەدی مەردۆخ جارێکی‌تر لە فەرمانڕەواییی خوسرەو خانی ئەردەڵانی دەدویٚ‌و دەڵێ:- لەساڵی (1191)ی کۆچیدا (1777ی زایین) عوسمانییەکان لەشکریان کردەسەر ئێران. لەو دەمەدا محەمەد پاشای بابان فەرمانڕەواییی شارەزووری دەکرد (واتە ناوچەی بابان)و لەلایەن کەریم خانی زەندەوە داندارابوو.

محەمەد پاشا لەگەڵ عوسمانییەکاندا پیك هات و، بەهێزێکی زۆرەوەکە هەشت هەزاری عوسمانی بوو ڕوویان کردەمەریوان. خوسرەو خانی ئەردەڵانیش بە دوو هەزار کەسەوە لە (سنە)وە هات بۆ بەرگری‌کردن و، لەرێگە نێزیکەی حەوت سەد سواری کوردانی گەڕووس و مەراغەیی پیٚ‌گەیشت و لە ڕۆخی زەریاچەی (زریبار) لە مەریوان شەڕدەستی پیٚ‌کرد. لەسەرەتادا لەشکری گەڕووس و مەراغە شکان و پاشتر لەشکری خوسرەوخان شکاو زیانی سیٚ‌سەد کوژراوو سەدو حەفتادیلی لیٚ‌کەوت. هێندێك لە کوژراوو دیلەکان لە گەورەپیاوانی شاری (سنە) بوون. محەمەد پاشای بابان لەترسی کەریم خان نەیوێرا بێتەپێشەوە. جاکە خوسرەوخان گەڕایەوە (سنە)و کەریم خانی ئاگادار کردەوە، زۆر تووڕە بوو و لەسیٚ قۆڵەوە لەشکری ناردە سەر عوسمانییەکان، لە قۆڵی کوردستانەوە واتە (سنە)و مەندەلی‌و قۆڵی (بەسرە)وە کە صادق خانی برای پێش ئەو داگیری‌کرد.

کاتێك محەمەد پاشای بابان زانیی ناتوانیٚ خۆ لەبەر هێزی عەلی مورادخانی زەندو خوسرەو خاندا ڕابگریٚ، بەبیٚ شەڕ کشایەوە دواوەو هەڵات «براونە:

مەردۆخی کوردستانی، تاریخ کردستان و توابع، بەرگی یەکەم، ل (133 - 135)، چاپی‌دووەم»

شێخ ڕەسوولی کەرکووکی‌یش باسی شەڕی زرێباری کردووەو دەڵیٚ:

دەوڵەتی عوسمانی محەمەد باشای بابان و ئەحمەد پاشای برای ناردە سەر ئێران. ئەحمەد پاشا لە (زەهاو) وەستاو مایەوەو شەڕەکەی بەدڵ نەبوو.

هەرچی محەمەد پاشا بوو توانیی لەشکری ئێران کە دوازدە هەزاربوو بە سەرکردایەتیی خوسرەوخان بشکێنیٚ‌و، نێزیکەی هەزار کەسیان لیٚ‌بکوژیٚ، ئەویش لەجێگەیێك کەپیٚ دەڵێن «سطرنجات کروکی»و دەکەوێتە سەر سنووری هەردوو دەوڵەت.

عبدالرحمن السویدي یش پەنجە بۆ ئەم سەرکەوتنەی محەمەد پاشا درێژ کردووە (لەم بارەوە بڕوانە: تأریخ حوادث بغدادو البصرة، ص69، لێکۆڵینەوەی دوکتۆر عماد عبدالسلام رۆوف، 1978.

(24) قتل تیمور پاشای کوی:-

تەیمور پاشا کوری عوسمان پاشایەو، کاتی (شەڕی ئاوەگرد) نەکەوتەبەر دەستی سلێمان پاشای والیی بەغدا تاوەکو باوکی سەری ببریٚ‌و بیکا بە دیاری بۆ سوڵتان، دەبیٚ تەیمور پاشا لەگەڵ کاربەدەستانی بەغدادا ڕێك کەوتبیٚ: چونکە ساڵی (1176)ی کۆچی (1762 - 1763ی زایین) لەلایەن عومەر

پاشای والیی بەغداوە کرا بە موتەصەریفی کۆیە و حەریر: ئەویش دوای لەناوچوونی راپەڕینی سلێمان پاشای بابان. بەڵام پاش چەند ساڵێك کە عومەر پاشا نێوانیان لەگەڵ محەممەد پاشای باباندا خۆش بوو، تەیمور پاشای لابردو، کۆیەو حەریری خستە ژێر دەستی محەمەد پاشاو ،تەیمور پاشا یش گەلێك دڵگیر بووو، لەگەڵ ئەحمەد پاشاو براکەی مەحمود پاشای باباندا هەرسێ لە کەرکوك نیشتەجێ بوون. ساڵی (1191)ی کۆچی (1177ی زایین)، پاش کەوتنی ئەحمەد پاشا لەگەڵ ئێرانیەکاندا، تەیمور پاشا کرایە فەرمانڕەوای کۆیەو حەریر ،ساڵی دواتر تەیمور پاشاو محەممەد پاشای بابان بەدیل گیران لەشەڕی تاسلۆوجە (طاشليجە)دا ،لە لایەن ئەحمەد پاشای بابانەوە کە بە یارمەتی هێزێکی کەریم خانی زەندەوە هاتبووە ناوچەی بابان. تەیمور پاشا سەرئەنجام بەدیلی کوژرا (بروانە: دوحة الوزراء، ص 145، 151، 158، 164، 166 ـ تأريخ حوادث بغداد والبصرة، نووسینی عبدالرحمن السويدي، لێکۆڵینەوەی د.عماد عبدالسلام، ص103) چاپی بەغدا 1978

لەکتێبەکەی کەرکووکیدا زۆربەی جار ناوی تەیمور بە «نمر» واتە بە (نون) هاتووە. ئەو هەڵەیە هی دانەری کتێب نییە، چونکە هەرخۆی ناوی «تمر» واتە بە «تێ»ێ هێناوە. مامۆستا تاهیر ئەحمەد حەوێزی‌یش لە لاپەڕە (65)ی «مێژووی کۆیە»دا باسی «تەمر» پاشای کردووە، بەڵام نەیزانیوە کە کوڕی عوسمان پاشایەو لە میرەکانی کۆیەبووە. بگرە عوسمان پاشایشی بە بابانی داناوە (ل55)و نەیزانیوە میرێکی کۆیەو برای قۆچ پاشابووە.

مامۆستا تاهیر ئەم زانیارییەی دوایی‌یانی لە محەممەد ئەمین زەکیی ڕەحمەتی وەرگرتووە، لەکاتێکدا ناوبراو لە لاپەڕە (73)ی کتێبەکەیدا (تاريخ سليماني) بە کوڕی عوسمان پاشای میری سۆرانی لەقەڵەم داوە.

(25) قتل محمود پاشای بابان لە ساڵی (1198)ی کۆچیدا (1782 ـ 1783ی زایین مەحمود پاشای بابان بۆ ڕاپەڕین لەدژی عوسمانییەکان هێزەکەی خۆیی لە دەربەندی بازیان کۆکردەوە، بەڵام ئیبراهیم پاشای بابان و چەندانێکی‌تر لە بابانییان و برێك لە هێزەکە وازیان لە مەحمود پاشا هێناو چوونە پاڵ هێزی سلێمان پاشای والیی بەغدا. بۆیە هێزەکەی مەحمود پاشا شکاو خۆیشی چووە دیوی ئێران و ،ساڵی دوایی‌یش حوکمەتی زەند لە ناوچەی موکری کردیە فەرمانڕەوا. بەڵام بوداق خانی کوڕی شێخ علي خانی فەرمانڕەوای موکری ڕازی نەبوو و کەوتە شەڕوشۆڕ لەگەڵ مەحمود پاشاو کوڕەکەی عەبدوڕڕەحمان پاشا. لەم سەروبەندەدا گوللەیێك لە مەحمود پاشا دەکەوێ‌و لە «یەلتەمر» دەکوژرێ‌و، عەبدوڕڕەحمان پاشایش دەکشێتەوە بۆ (سەقز)و، بوداق خانیش درێژە بە فەرمانڕەوایی‌یەکەی خۆی دەدا.

ئەم بوداق خانە ئەو بوداقەیە کە چەند بەڵگەنامەیێکی دەستنووسی لەبارەوە هەیەو برێتین لە چەند نامەیێکی هێندێك لە والییەکانی بەغداو برێکی تریان چەند بەڵگەنامەیێکی بەنرخی فەرمانڕەوای موکریانە (بروانە:-

دوحة الوزراء ،ص177 ـ 178 ـ حسێن حوزنی موکریانی، لاپەرەیەك لە دیریکی کوردستانی موکری، 1947،ل 6،7 ـ عثمان بن سندالبصري، مطالع السعود، دەستنووسە لە نامەخانەی وەزارەتی ئەوقاف، ص73).

(26) مەحمود پاشای کوڕی تەیمور پاشای کۆیە لە ساڵی (1196)ی کۆچیدا (1781 ـ 1782ی زایین): کاتێك مەحمود پاشای بابان لەگەڵ عوسمانییەکاندا تێکچوو، ئەویش لەسەر فەرمانڕەوایی بابان، لابراو مەحمود پاشای کۆیە بەشێوەیێکی ڕەسمی کرایە فەرمانڕەوای کۆیەو حەریر. بەڵام چونکە کۆیە پێشتر لە ژێردەستی مەحمود پاشای باباندا بوو، پەلاماری‌داو مەحمود پاشای کۆیەی گرت و بەندی‌کرد. جاکە لە بەغداوە هێزیان بۆ شەڕی مەحمود پاشای بابان‌نارد، لەکۆیە کشایەوەو مەحمود پاشای کۆیەی ئازادکرد. بەڵام سلێمان پاشای والیی بەغدا جارێکی‌دی مەحمود پاشای کۆیەی نەکردبە موتەصەریفی کۆیەو حەریر، بەڵکە ئیبراهیم پاشای بابانی لەسەر ئەم کارە دامەزراند، بۆئەوەی ببێ بەکۆسپێك لەبەردەم مەحمود

پاشای باباندا. ئەوجا مەحمود پاشای کۆیەیشی هێنایەوە بۆ بەغدا.

ساڵی (1201)ی کۆچی (1786 ـ 1787ی زایین) مەحموود پاشای کۆیە لەگەڵ لەشکری بەغدادا بۆ لێدانی هێزەکەی حاجی سلێمان بەگی شاوی لە (فلوجە) چوو و لەشەڕدا بەدیل گیراو، پاشان بەرەڵلا کرا. لەگەرمەی شەڕدا (بەکر بەگ)ی کۆیەیش کوژرا، کە دوورنییە خزمێکی بوویێ.

کە عوسمان پاشای برای عەبدوڕڕەحمان پاشای بابان لەساڵی (1203)ی کۆچیدا (1788 ـ 1789ی زایین) لە فەرمانڕەوایی میرنشینی بابان لابراو لە بەغدا بەندکرا تا کۆچی دوایی‌کرد، ئیبراهیم پاشا لەلایەن سلێمان پاشای والیی بەغداوە لەجێی ئەو دانـدراو ،مەحموود پاشایش کرابە موتەصەڕیفی کۆیەو حەریرو، هەر لەوساڵەدا کۆچی دوایی‌کردو، کۆیەو حەریر دران بە ئیبراهیم پاشا (بڕوانە: دوحة الوزراء، ص175، 176، 184، 190، 191 ـ عثمان بن سند البصري، مطالع السعود، ص73).

(27) تعمیری سلیمانیەو تخریبی قلعەچوالان لەساڵی (1199)ی کۆچیدا (1784 ـ 1785ی زایین):

بێ‌گومان گواستنەوەی پێتەختی میرنشینی بابان لەقەڵاچوالا ـ نەوە بۆ سلێمانی، لە زەمانی ڕەنجووری‌ی شاعیردابووەو، ئەو مێژووەی شاعیر هێناویە بایەخێکی زۆری هەیە. ڕەنجووری ئەوەی ئاشکرا کردووە کە قەڵاچوالان ساڵی (1199)ی کۆچی پاش تەواو بوونی بنیادنانی سلێمانی، ڕووخێنراوە و خەڵکی کاریتەو دارەڕای خانووەکانی خۆیانیان لەوێوە بردووەو لە خانووی تازەی سلێمانیدا بەکاریان هێناون. تەنانەت پەنجەرەو دەرگای مزگەوتە کانیشیان نەهێشتووەتەوە. ئەوەتا چوارچێوەی دەرگای مزگەوتی شێخ ئەمین خان لەگەڕەکی سابوونکەرانی سلێمانی هی مزگەوتی قەڵاچوالانی ئەم بنەماڵەیە بووە.

(28) تمر پاشای مللی:ـ باسی تەیمور پاشا لەزۆر سەرچاوەدا هەیە.

عبدالسلامی موفتیی ماردین لە کتێبە دەستنووسەکەیدا (تاریخ ماردین) زانیارییەکی تێروتەسەلی لەبارەی تەیمور پاشاوە نووسیوە، چونکە خێڵی میللی یەکەم خێڵی دەستەڵاتداری ناوچەی ماردین بووە. لە لاپەڕە (314)دا عبدالسلام دەڵێ: ساڵی (1205)ی کۆچی (1790 ـ 1791ی زایین) سلێمان پاشای والیی بەغدا بۆ لێدانی تەیمور پاشا هاتە ناوچەی ماردین و چوارمانگی تێدامایەوە. سەرئەنجام تەیمور پاشا ڕای‌کرد و، پاش چەند ساڵێك چووەوە بەغدا بۆ لای سلێمان پاشاو، ئەویش داوای لەسوڵتان کرد لێی خۆش بێ‌و بیبەخشێ. ئەمجا پلەی وەزیریی لەساڵی (1215)ی کۆچیدا (1800 ـ 1801ی زایین). پێ درا.

جا ئەوەی کە ڕەنجووری دەڵێ تەمەر پاشا هاتووەتە کەرکووك، دەبێ لەو کاتەدا بوویێ کە چووە بۆ بەغدا، یان لە گەڕانەوەیدا بوویێ.

(29) محەمەد پاشای کوڕی مەحموود پاشای کۆیە:ـ ڕەنجووری نووسیویە ڕۆژی یەکشەممەی (26)ی مانگی شوالی ساڵی (1216)ی کۆچی (1801 ـ 1802ی زایین) «تنصیب»کرا واتە دامەزراو «تعیین» کرا. ئەم زانیارییە لە لیستەی سێیەمدا هاتووە. بەڵام لە لیستەی چوارەمدا، لەباتی ڕۆژی یەکشەممە «الأحد» ڕۆژی (دوشنبە) واتە دووشەممەی نووسیوە و لەژێر ئەویشدا «9القعدة داخل کوئە»ی تۆمارکردووە کە لەوە دەچێ تەواوکەری گوزارە (عبارة) یێکی تربێ ،چونکە ئەم دووخەتە گچکەیە وەك نیشانەی (=) لە پەنایدا نووسراوە.

شێخ ڕەسووڵی کەرکووکی لەبارەی محەمەد پاشاوە لە (دوحة الوزراء)دا نووسیویە، دەڵێ:ـ ساڵی (1116)ی کۆچی کە عەبدوڕڕەحمان پاشای بابان و سەلیم بەگی برای لە (حیللە) بەندکران، سلێمان پاشا محەمەد پاشای کردبە موتەصەڕیفی کۆیەو حەریرو پلەی پاشایەتیشی تی‌یشی پێ بەخشی. ساڵی (1220)ی کۆچی (1805 ـ 1806ی زایین) عەلی پاشای والیی بەغدا داوای لە محەمەد پاشاو عەبدوڕڕەحمان پاشای بابان کرد کە هێزی خۆیان بهێننە کەرکووك و لەوێ چاوەڕوانی ئەوبن تاکو بۆ لێدانی خێڵی (عبید)ی لای خابوور (خابووری

کن رأس العین) بچن. ئەوانیش هێزی خۆیانیان هێنا، بەڵام چونکە رقیان لە یەکتری بوو، عەبدوڕڕەحمان پاشا محەمەد پاشای کوشت. عەلی پاشایش قینی لە هەردووکیان بووو، دەیویست قوتاری بێ لەدەستیان ،لەبەر ئەوە کە عەبدوڕڕەحمان پاشا بەهەموو شێوەیێك زەمی پاشای دەکردو شانازیی بە باوپیرانی خۆیەوە دەکردو، محەمەد پاشایش وای لێ هاتبوو رقەبەرایەتیی لەگەڵ عەلی پاشادا دەکردو بەرەنگاری دەبووەوە.

جا چونکە ئەو سەردەمە ئەوە نەبوو کە عەلی پاشا بتوانێ بە ئاسانی شتێك بەرانبەر بە عەبدوڕڕەحمان پاشابکا، نامەیێکی پرگلەییی بۆ نووسی و ،کۆیەو حەریری خستە ژێر دەستەڵاتییەوە. (بڕوانە: دوحة الوزراء، ص220 ،228 ـ تاهیر ئەحمەد حەویزی، مێژووی کۆیە، ل 80).

پاش محەمەد بەگ ناوی یەکێکی دی لەم بنەماڵەیە هاتووە کە ئەویش عوسمان بەگەو، کەرکووکی لە (ل 283)ی هەمان کتێبدا نووسیویە:

سالێ (1233)ی کۆچی (1817 ـ 1818ی زایینی) عوسمان بەگ و محەمەد عیسا ئاغا (ی کۆیسنجاقی) گەیشتنە ئەو لەشکرەی کە داود پاشا فەرمانی دابوو بچێتە سەر مەحمود پاشای بابان (کوری عەبدوڕڕەحمان پاشا) ئەم لەشکرە کۆیسنجاقی داگیر کرد کە لە دەستی مەحموود پاشادا بوو، حەسەن بەگی برایشی کە لێی هەڵگەرابووەوە کرا بە موتەصەریفی کۆیەو حەریر. ئیتر نازانین حەسەن بەگ چی محەمەد بەگە.

لەوە بەئاگاین کە پاش (شەری ئاوەکرد) فەرمانرەوایی کۆیە رووخاوەو، جاروبار بەگەکانی کۆیەیش توانیویانە لەکاتی ناکۆکیی نێوان بابانییان و عوسمانییەکاندا، دەستەڵات بگرنە دەست.

تیرەی (بەگزادە) لەکۆیە ماون و، دەڵێن ئێمە لەنەوەی قوچ پاشاین. عەبدوڵڵابەگی کوری سەعید بەگ کە خاوەنی خانوویێکی نەخشداری کەلەپووریی گرنگ بووەو زۆرجار ناوی لە نووسینەکانماندا هاتووە، لەم بنەماڵەیە بووە هێندێکیان لەزووەوە چوونەتە گردمامك لەناو (گەردی)یان و، لە هەولێریش بڕێکیان لێ هەن پێیان دەڵێن (میران بەگی).

سەرچاوەکان

1 ـ کۆمەڵەو لیستە مێژووە ودەستنوسەکانی رەنجوری نامەخانەی وزارەتی ئەوقاف لەبەغدا نمرە (974)و (974/9 مجامیع) و (869/5 مجامیع).

2 ـ عبدالرحمن السویدی /حدیقة الزوراء في سیرة الوزراء. دانە بەکی دەستخەتی دانەر لە نامەخانەی القادریە بغداد نمرە (س 1355)

3 ـ عثمان بن سند البصری /مطالع السعود دەستنوسی نامەخانەی وزارەتی ئەوقاف نمرە (5840).

4 ـ عبدالسلام الماردینی /تاریخ ماردین دانەیەکی وینەکراومان لەسەر دانەی دەستنوسی (دارالکتب والوثائق القومیة) لە قاهرة نمرە (813).

5 ـ شێخ حسین ی قاری /سراج السالکین. دانەیەکی دەستنوس لەلای ملا سعدالله ملا محمد امین هەوایی لە بەغدا

6 ـ کومەلە یەکی دەستنوس بەخەتی ملا محمد امین هەوایی لەلای ملا سعدالله کوری لە بەغدا

7 ـ دیوانی رەنجوری بلاوکراوی محمد علی قرەداغي

8 ـ نظمی زادە مرتضی افندی/ کلشن خلفا. موسی کاظم نورس لە تورکییەوە وەرگیراوە بو عەرەبی چاپی نجف 1971.

9 ـ عبدالرحمن السویدی /تاریخ حوادث بغداد والبصرة لیکولینی د.عماد عبدالسلام رؤوف بغداد 1978.

10 ـ شیخ رسول کرکوکی /دوحة الوزراء. موسی کاظم نورس لەتورکییەوە کردووەتە عەرەبی چاپی بیروت.

11 ـ لونکریك/ اربعة قرون من تاریخ العراق الحدیث.
جعفر الخیاط لە ئینگلیزییەوە کردووەتە عەرەبی چاپی پێنجەم بلاوکراوی مکتبة التحریر بغداد.

12 ـ محمد امین زکی /تاریخ سلیمانی بەکوردی چاپی یەکەم 1939.

13 ـ شیخ محمدی خال /البیتوشی. چاپی بغداد 1958

14 ـ شیخ محمد مردوخ/ تاریخ کردستان وتوابع ب أ چاپی دووەم.

15 ـ طاهر احمد حویزی/ مێژووی کۆیە بەکوردی چاپی یەکەم 1962.

16 ـ شیخ محمدی خال /الشیخ معروف النودهي 1963

17 ـ ملا عبدالکریم /علماؤنا في خدمة العلم والدین 1983

تێبینی: ـ

1 ـ ئەم گوتارەم لەیەك کات دا نەنوسیوە بەلکو بەین بەینم نوسیوە.

2 ـ برای روناکبیر کاك صدیق صالح پاکنوسی ئەم گوتارەی کردووە زۆرسوپاسی دەکەم.